

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

Nikolina Rajković

URBANA TRANSFORMACIJA ISTANBULA (1980-2014)
I NJEZIN UTJECAJ NA NEFORMALNA NASELJA (tur. *gecekondu*)
U ISTANBULU

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Ognjen Čaldarović

Zagreb, siječanj 2015.

Urbana transformacija Istanbula (1980-2014) i njezin utjecaj na neformalna naselja (tur. *gecekondu*) u Istanbulu

Sažetak

Ovaj rad bavi se procesima urbane transformacije Istanbula s naglaskom na period 1980-2014 i njihovim utjecajem na neformalna naselja *gecekondu* u Istanbulu. Pregledom dostupne stručne literature i korištenjem materijala koje smo dobili putem dva intervjua s istaknutim aktivistima za urbanistička pitanja, u radu konstantiramo da su procesi urbane transformacije Istanbula sastavni dio politika neoliberalnog urbanizma i da kao takvi stvaraju i reproduciraju urbano-socijalno bogatstvo s jedne i urbano siromaštvo s druge strane.

Ključne riječi: urbana transformacija, *gecekondu*, globalni grad

Abstract

This thesis deals with the processes of urban transformation of Istanbul in the period 1980-2014 taking into account its impact on the informal settlements (tur. *gecekondu*) in Istanbul. Based on the review of the available literature and material we gathered by conducting two interviews with the prominent Right to City activists, this thesis argues that the processes of urban transformation of Istanbul is integral part of neoliberal urbanist policies. As such, it generates and reproduces urban-social wealth on the one and urban-social poverty on the other hand.

Keywords: urban transformation, *gecekondu*, global city

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Smještanje <i>gecekondua</i> u globalni kontekst	2
2.1. Tipologija i konceptualizacija pojma <i>gecekondu</i>	4
2.2. Historiografsko određenje <i>gecekondua</i>	5
3. <i>Gecekondu</i> kao fenomen modernizacije i njegove implikacije na tursko društvo (1950-1980)	6
4. Transformacija i komodifikacija <i>gecekondua</i> (1980-2000)	11
4.1. Istanbul u kontekstu globalizacije: Neoliberalizacija grada	11
4.2. Istanbul u kontekstu globalizacije: Gentrifikacija grada	14
4.3. Urbano restrukturiranje Istanbula (1980-2000)	16
5. Urbano transformiranje Istanbula (2000-2014)	19
5.1. Zakonske uredbe vezane za projekte urbane transformacije i akteri njihove realizacije	21
5.2. Primjeri urbane transformacije <i>gecekondu</i> naselja	22
5.2.1. <i>Socijalni projekt Ayazma</i>	24
5.2.2. <i>Projekt urbane obnove četvrti Sulukule</i>	28
6. Zaključak	31
7. Literatura	35

1. Uvod

U ovom radu ćemo obraditi urbanu transformaciju Istanbula i njezin utjecaj na neformalna naselja (tur. *gecekondu*) s posebnim naglaskom na period od 2000.- 2014. Urbana transformacija je termin skovan u novijoj povijesti studija urbanizma i podrazumijeva planiranje i implementaciju niza mega-projekata koji uključuju revitalizaciju, regeneraciju, restauraciju i gentrifikaciju (Čaldarović, 2010:70-72). U kontekstu Turske, urbana transformacija je dio šireg procesa urbanog restrukturiranja koje Istanbul kontinuirano prolazi od 1980-ih kada je Turska implementirala niz programa strukturne prilagodbe koji su se očitovali u liberalizaciji tržišta kaneći integrirati tursku ekonomiju u globalno tržište. Ove osobine neoliberalne politike moguće je iščitati kroz prostor, a Istanbul se čini kao prigodna ulazna točka, obzirom da se od 1980-ih razvija kao jedan od značajnijih svjetskih lokaliteta za globalne tokove kapitala i robe. Dakle, Istanbul se razvija kao globalni grad (Castells, 2000; Sassen, 1991) predstavljajući integriranu globalnu mrežu u kojoj se ocrtava nova prostorna organizacija rada te visoka koncentracija uslužnog sektora i trgovine financijskim robama. Prema riječima Saskie Sassen, model globalnog grada nam služi da "zamislamo ekonomsku globalizaciju ne samo kao priljev kapitala, nego i kao rad na koordinaciji, upravljanju i servisiranju tih priljeva i kao servisiranje raznorodnih aktivnosti kompanija i tržišta koja operiraju u više od jedne zemlje" (Sassen, 1991). Obzirom da je tema ovog rada inicijalno zamišljena da sadržajno nadilazi model globalnog grada kao analitičke jedinice, odlučili smo se osvrnuti i na širi kontekst, napose pitanja turske države i njezine regulatorne uloge u osmišljavanju i provođenju urbanističkih politika. Slažemo se s Davidom Harveyem koji državu u globalnoj ekonomiji naziva neoliberalnom, definirajući je kao marljivog aktera u privatizaciji imovine koja služi kao sredstvo za otvaranje novih polja akumulacije kapitala deregulirajući i prepuštajući u privatne ruke sektore poput prometa, telekomunikacija, energetike, socijalnog stanovanja i obrazovanja koji su dotada bili u vlasništvu države (Harvey, 2006:25).

To naravno ne znači da u takvoj konstelaciji država posve gubi svoju regulatornu ulogu. Primjerice, modeli privatno-javnog partnerstva su osobito poželjni kao aspekt suradnje države i/ili grada s privatnim sektorom u cilju povećanja akumulacije kapitala (Harvey, 2006:27), a u ovom radu ćemo pokazati kako se ta suradnja realizira i kakve posljedice ima na urbanističke politike u Istanbulu.

Kao što pokazuje Teresa Caldeira u svojoj antropolškoj studiji o Sao Paulu, proces amnestiranja nelegalno izgrađenih objekata i formalizacija vlasništva nad zemljištem proizvodi novu segregaciju; legalizirani objekti i zemljišta s boljom infrastrukturom postaju znatno skuplji od nezakonito izgrađenih zemljišta, podložni financijskim spekulacijama nad nekretninama i dostupni samo nekima. To proizvodi još dublje urbano-prostorne i socijalne razlike i čini globalne gradove poput Sao Paula i Istanbula u novonastalom neoliberalnom okruženju prostorima izrazitih socijalnih

polarizacija zbog čega se kvalificiraju i kao podijeljeni gradovi (Caldeira, 2006).

Imajući na umu navedeno, cilj je ovog rada pokazati da se urbano-prostorna i društvena segregacija u globalnom gradu kakav je Istanbul pojavljuje kao rezultat politike neoliberalnog urbanizma stvarajući i reproducirajući kako urbano bogatstvo s jedne, tako i urbano siromaštvo s druge strane.

U ovom radu želimo argumentirati da je urbana transformacija Istanbula zapravo karakteristika neoliberalnog urbanizma i zaslužuje više pažnje istraživača, tim više što je većina stručne literature posvećena pitanjima neoliberalnog urbanizma anglosaksonski orijentirana, izučavajući transformaciju gradova ekonomskog centra, poput Londona i New Yorka. U nastojanju da pridodamo jednu takvu referencu postojećoj literaturi neoliberalnog urbanizma, najprije ćemo tipološki i historiografski analizirati neformalno naselje u Turskoj, *gecekondu*. Potom ćemo sagledati implikacije fenomena *gecekondu* na tursko društvo u periodu od trideset godina (1950-1980) te procese transformacije i komodifikacije *gecekondua* koje se odvijaju nakon 1980-ih.

Potonje procese ćemo nadopuniti pregledom transformacije Istanbula kroz procese neoliberalizacije i gentrifikacije koji su utabali put za urbano restrukturiranje grada. U posljednjem poglavlju prezentirat ćemo recentnije procese vezane za urbano restrukturiranje Istanbula i analizirati pojavnost tih procesa na primjeru dva *gecekondu* naselja u Istanbulu. Prolazeći neke aspekte urbanističke obnove ta naselja predstavljaju sredstvo ostvarivanja ekonomskog rasta kakav je poželjan privatno-javnom partnerstvu, rasta koji s druge strane predstavlja ozbiljne socijalne posljedice imanentne globalnom, odnosno neoliberalnom gradu.

2. Smještanje *gecekondua* u globalni kontekst

U ovom poglavlju osvrnut ćemo se na fenomen *gecekondu* skicirajući njegovo mjesto u znanstvenoj literaturi. Najprije ćemo kontekstualizirati fenomen *gecekondu* u odnosu na slum, globalni fenomen modernog doba, i ponuditi teorijske prijepore koji proizlaze iz tog suodnosa. Fenomen *gecekondu* u Turskoj je lokalizirana varijanta globalnog fenomena i urbanih manifestacija proizašlih iz procesa eksplozije urbanog stanovništva, migracija i slumova u svjetskim metropolisima u dvadesetom stoljeću. Na tragu ovoga, povjesničar, urbani teoretičar i politički aktivist Mike Davis u svojoj knjizi "Povijest slumova" osmatra uzroke eksplozije globalnog urbanog stanovništva i izučava oblike urbaniteta koji se manifestiraju kroz urbano siromaštvo kao posljedicu tih fenomena. Davis konstatira da su gradovi od 1950. godine upili gotovo dvije trećine globalnog stanovništva, a prema procjenama UN-ova odjela za ekonomska i društvena pitanja do 2015. godine u svijetu bi trebalo biti više od 550 milijunskih gradova (Davis, 2011:11).

Iako postoji tendencija rasta milijunskih gradova, oni se zapravo smanjuju u relativnom udjelu urbanog stanovništva. Ono raste zbog priljeva ruralne radne snage koja postaje suvišna nakon implementacije strukturnih prilagodbi započetih krajem 1970-ih te se iseljava u gradove srednje veličine (Davis, 2011). Iako se potonje naročito odnosi na gradove u Latinskoj Americi i u zemljama Trećeg svijeta, učinak recentnijih urbanizacijskih procesa trebao bi u bliskoj budućnosti zahvatiti i širi globalni pojas. U tom svjetlu, Davis se slaže s tvrdnjom antropologa Gregorya Guldina koji urbanizaciju konceptualizira kao "strukturnu transformaciju na svim točkama urbano-ruralnog kontinuuma i kao njihovo intenzivirano međudjelovanje" (Davis, 2011:17). Kolizija ruralnog i urbanog, hermafroditski krajolik ili Zwischenstadt, naziv njemačkog arhitekta i urbanog teoretičara Thomasa Sievertsa koji označava policentričnu mrežu bez tradicionalne jezgre i prepoznatljive periferije, predstavljat će prevladavajući oblik urbaniteta u bogatim i siromašnim zemljama bez obzira na historijat urbanog razvoja (Davis, 2011).

Novi urbani poredak bi mogao još drastičnije povećati nejednakosti, ne toliko između ruralnih i urbanih područja koliko unutar i između gradova različitih veličina i specijalizacija. Globalna nejednakost, a ponajviše urbano siromaštvo je već 1990. godine u izvještaju Svjetske banke bilo barem nominalno registrirano kao potencijalno "najveći i politički najeksplozivniji problem 21. stoljeća" (Davis, 2011:27). Trinaest godina nakon upozorenja Svjetske banke, izašla je i globalna studija pod naslovom "Izazov slumova" UN-HABITAT-a koja se temelji na sinoptičkim studijama slučaja siromaštva, uvjetima u slumovima i stambenoj politici u trideset i četiri metropolisa od Abidjana do Sydneya. Studija je službeno okarakterizirala slum kao odraz urbanog siromaštva, međutim UN-HABITAT je još uvijek neodlučan treba li slumu pristupiti kao posljedici lošeg upravljanja ili arbitrarne mega-urbanizacije i nejednakosti koje ona generira. Za autore studije "Izazov slumova" slum je definiran kao prostor koji karakterizira "prenatrganost, loše ili neformalno stanovanje, neadekvatan pristup pitkoj vodi, sanitarnim uvjetima i nesigurnost posjeda" (Davis, 2011:29). Kao što primjećuje Davis, ta je definicija još uvijek konzervativno mjerilo onoga što doista obuhvaća slum. Iako ih smješta u okvire ekonomske i društvene marginalnosti ona je ograničena na fizičke i pravne karakteristike stanovanja. Čak i prema tako ograničenoj definiciji, autori UN-HABITAT-ove studije procijenili su da je 2001. godine u slumovima živjelo najmanje 921 milijun ljudi, a 2005. godine više od milijardu što je gotovo jednako svjetskoj populaciji kada se mladi Engels prvi put zaputio u opasne radničke kvartove Manchesteru 1844. godine (Davis, 2011). Ista studija navodi da se najveći broj stanovnika sluma nalazi u Etiopiji i Čadu (99,4%), Afganistanu (98,5%) i Nepal (92%), dok je Bombaj prijestolnica sluma koju slijede Mexico City i Dhaka, a iza njih Lagos, Kairo, Karachi, Kinshasa-Brazaville, Sao Paulo, Šangaj i Delhi.

Što se tiče Turske, UN-HABITAT-ove studije slučajeva iz 2003. godine pokazuju da 42,6 posto, odnosno 19,1 milijun stanovnika živi u slumovima. Za Davisa, kao što su *favele* brazilski slumovi ili *bustees* indijski, upravo je *gecekondu* naziv za turski slum. Međutim, ovdje dolazi do problematike određivanja sluma koji sa sobom nosi prostorno-društvene, prije svega lokalne specifičnosti, a takav je i slučaj *gecekondua* koji ćemo sada pobliže odrediti.

2.1. Tipologija i konceptualizacija pojma *gecekondu*

Većina analitičara prihvaća generaliziranu prostornu distinkciju sluma koji se odnosi na one u metropolitanskoj jezgri i one na periferiji. Međutim, u ovaj je analitički okvir potrebno pridodati i distinkciju na formalni i neformalni stambeni status koji se kao takav isprepliće uzduž kategorija jezgre i periferije. Prema tipologiji slumova kao i u odnosu na njihovu genezu nastanka, *gecekondu* bi se mogao analitički promatrati kao neformalno, skvotersko naselje. Sama riječ *gecekondu* je složenica riječi *gece* (tur. noć) i *kondu* (tur. perfekt glagola *konmak*; smjestiti se, položiti se) i u jezičnoj je uporabi više od pedeset godina (Perouse, 2004:2).

Perouse ističe da prijevodi riječi *gecekondu* na francuski (*bidonville*) ili na engleski (*slum*, *shantyhouse*) pokazuju njegovu višeznačnost i uporabnu nedosljednost jer dolaze iz neturskih istraživačkih tradicija koje se oslanjaju na developmentalističku paradigmu. Perouse predlaže da se sam pojam *gecekondu* rekonceptualizira kako bi kontekstualno što više odgovarao pojedinim povijesnim stadijima i uvidu u način na koji ga pojedine akademske discipline doživljavaju. Umjesto na rekonceptualizaciju, mi ćemo se u ovom radu najviše fokusirati na legalne i društvene aspekte fenomena *gecekondua* prateći njihovu povijesnu mijenu.

2.2. Historiografsko određenje *gecekondua*

Gecekondu je u turskoj historiografiji prvi put spomenuo Fehmi Yavuz 1953. godine opisavši ga kao "stihijski podignutu nastambu kojoj najčešće nedostaju elementarni uvjeti za udobnost, koja ne zadovoljava građevinske propise i sagrađena je ne obazirući se na prava vlasnika zemljišta" (Perouse, 2004:2). Uz ovu legalističku definiciju, neki autori navode da je sam pojam *gecekondu* skovalo urbano stanovništvo izražavajući negativnu reakciju na priljev ruralnih stanovnika u grad koji su prkosili ustanovljenim normama urbanog ponašanja (Karpas, 2009:15; Sanders, 2011:165). Orhan Esen pak upućuje na kronološke karakteristike nastanka *gecekondua* razlikujući one koji datiraju iz perioda prvih velikih migracijskih valova (*samonikli gradovi-vrtovi*) i *post-gecekondu* koje karakterizira period nastanka od 1980-ih naovamo (Esen, 2009).

Možda jednu od najobuhvatnijih analiza nastanka *gecekondua* dao je društveni povjesničar Kemal Karpas. Proučavajući modernu povijest ruralno-urbanih migracija, on je zaključio da se *gecekondu* kao fenomen javlja još s počecima urbanizacije krajem 19. stoljeća. Ekspanzija trgovine, uvođenje tržišne ekonomije, prilagođavanje poljoprivredne proizvodnje tržištu i pojava gradskih centara koji su služili kao mjesta razmjene i distribucije robe bili su neki od najvažnijih povijesnih faktora koji su utjecali na proces urbanizacije.

Crnomorska regija u Turskoj se u 19. stoljeću otvorila britanskom, francuskom, austrijskom i ruskom tržištu što je pogodovalo nastanku nove srednje klase u crnomorskim gradovima. Međutim, pred kraj 19. stoljeća, crnomorska regija gubi na svojoj važnosti - trgovačka aktivnost slabi, a u gradovima dolazi do velike nezaposlenosti i visokih najamnina za stanovanje. Karpas ovaj period turske povijesti uspoređuje s brazilskom ekonomskom krizom (1929-1931) koja je pogodila sve zemlje čiji su glavni izvor strane valute bili poljoprivredni proizvodi koji su se izvozili na Zapad. Ta je kriza, uz tehnološke inovacije u poljoprivredi i ukidanje ropstva, prouzrokovala masovne ruralne migracije i sukladno tomu dovela do nastanka *favela* u slučaju Brazila, a na globalnoj je razini označavala prekretnicu u ekonomiji Trećeg svijeta i u povijesti migracija (Iossifidis, 2008:9).

Ruralno stanovništvo se postupno prilagođavalo novim ekonomskim uvjetima koji su transformirali njihova sredstva za preživljavanje, a korijeni *gecekondua* u Turskoj time sežu u drugu polovinu 19. stoljeća i pojavljuju se u obliku sezonske migracije poznate kao *gurbetçilik* (tur. boravak u stranoj zemlji). Karpas navodi da su muškarci još na vrhuncu crnomorske trgovine napuštali svoja sela na duže vrijeme u potrazi za sredstvima za život koja će biti dostatna da prehrane svoje porodice, a nerijetko su i čitave porodice selile u gradove.

Pojava *gecekondua* u 19. stoljeću tek je početni stadij njegova širenja. Političko-ekonomski i društveni faktori koji su nužni da bismo razumjeli *gecekondiu* kao turski fenomen modernizacije pojavljuju se uslijed političko-ekonomskih promjena na kraju II. svjetskog rata. *Gecekondui* su zajednički nazivnik udruženih procesa deagrarizacije, industrijalizacije i urbanizacije koje Turska sveobuhvatno prolazi od 1950-ih godina i kao takvi zaslužuju detaljniju analizu u sljedećem poglavlju.

3. *Gecekondiu* kao fenomen modernizacije i njegove implikacije na tursko društvo (1950-1980)

Rekonstrukcija Europe nakon II. svjetskog rata utjecala je i na sudbinu Turske. Na njezinom unutarnjem planu 1950-ih dolazi do značajnih političkih, a slijedom toga i ekonomskih promjena. Disidenti iz Republikanske narodne stranke (CHP) koja je na vlasti od osnivanja turske republike 1923. godine, osnivaju Demokratsku stranku (DP) koja postaje politički zastupnik grupacije velikih zemljoposjednika nasuprot CHP-ovoj urbanoj, trgovačkoj buržoaziji te nositelj Marshallova plana za Tursku, koji je zahtijevao potpunu preorijentaciju turske ekonomije na poljoprivrednu i rudarsku proizvodnju čiji bi izvoz pokrio potražnju europske, ratom uništene proizvodnje. Regiju Mramornog mora s centrom u Istanbulu uključujući i Izmir, DP prepušta stranom kapitalu koji je dotada bio pretežno komercijalnog karaktera, a zatim se okrenuo pokretanju masovne industrijske proizvodnje, koncentrirane u granama domaće proizvodnje za koju se očekivalo da će supstituirati uvoz (Taylan, 1984). Marshallov plan je imao velik utjecaj na Tursku pa stoga ne iznenađuje uzročna veza s rastom urbanog stanovništva i masovnim širenjem *gecekondua*. Konkretnije, plan je podrazumijevao uvođenje traktora, umjetnih gnojiva, sustava navodnjavanja i novih poljoprivrednih proizvoda (Erman, 2001: 985). To je značilo uništenje dotada državno subvencionirane poljoprivredne proizvodnje što je prouzrokovalo iseljavanje seljačkog stanovništva iz središnje Anatolije i Crnog mora prema regiji Mramornog mora u potrazi za poslom. Tako su se veći industrijski gradovi punili slabo kvalificiranom radnom snagom koja se nakon dolaska u grad zapošljavala u sekundarnom ili tercijarnom proizvodnom sektoru. Od 1950-ih sve do danas, Istanbul kao centar regije Mramornog mora obilježava neravnotežu između stope rasta urbanog stanovništva i mogućnosti formalnog zaposlenja u nekom od proizvodnih sektora. Od svih industrijskih centara Turske, naročito Istanbul prolazi kroz velike oscilacije u broju stanovnika.

Sociolog Çağlar Keyder navodi da populacija Istanbula od 1950. godine s tadašnjih milijun stanovnika raste na pet u 1980. godini da bi se zaokružila na 10 milijuna u 2000. godini (Keyder, 2005:125). Prema Saraçgil, do 1950. godine 18 posto od ukupne populacije Turske je živjelo u gradovima, a do 1990. godine ta brojka raste na 59 posto (Saraçgil, 2008:106).

Populacijski *boom* u gradovima 1950-ih godina bio je u direktnoj koliziji s nedostatkom institucionaliziranih mehanizama stambene skrbi što je radnike-migrante primoralo da se oslone na druge, neinstitucionalizirane, odnosno neformalne mehanizme stanovanja. Privatne poduzetnike koji su držali većinu industrijskog proizvodnog sektora subvencionirala je država i to na način da je "dopustila" radnicima da sami skrbe o stambenom pitanju. Radnici su gradili barake na zemlji u državnom vlasništvu, nisu morali plaćati stanarinu što je pogodovalo vlasnicima industrijskih pogona koji su profitirali od jeftine radne snage, održavajući nadnice niskima.¹

Çağlar Keyder komentira: "Kemalistička država nije bila spremna ni na izgradnju javnog stambenog prostora niti na prebacivanje zemlje u javnom vlasništvu na privatni sektor – umjesto toga, prevladala je golema inercija populističkog klijentelizma (Keyder, 1999:147). To je bio jedan od važnijih faktora u poticanju rasta 'nelegalnih' prostora za stanovanje koje su gradili pojedinci. (Ne)legalnost gradnje je zapravo vrlo ambivalentna kategorija jer prema osmanskome pravnom sustavu sva zemlja pripada državi osim ako nije eksplicitno priznata kao vlasništvo neke privatne osobe ili religiozne zaklade. Moderna turska država, kako primjećuje Keyder, zapravo nikada nije napravila potpunu izmjenu vlasničkih zemljišnih struktura koje je naslijedila od osmanske države. Iako je migrantima tek implicitno bilo dopušteno korištenje nekog zemljišta, vlasnička struktura je ostala neriješena, a vlasnička prava su se rijetko priznavala (Keyder, 2005:126).

Zemlja u centru grada koja je bila u državnom vlasništvu i blizu industrijskih pogona je najčešće prva skvotirana. Nakon što bi ta zemlja bila zauzeta, skvotiralo bi se zemljište izvan centra grada, predviđeno za poljoprivrednu obradu ili za ispašu. Uzorak naseljavanja u Istanbulu je tako bio nalik *puzzli* načinjenoj od zemljišta u formalno privatnom vlasništvu, napuštenih nemuslimanskih gospodarstava, vakufske zemlje bez potražitelja, bivših poljoprivrednih gospodarstava i povrh svega - različitih oblika zemlje u javnom vlasništvu (Keyder, 2008:512). Zemlja u javnom vlasništvu je izgledala kao ploha premreženih urbanistički planskih naselja i *gecekondua*, skupocjenih vila i daščara.

Nakon što bi skvotirali neku zemlju, radnici-migranti su bili skloni ne tražiti višu nadnicu, a zauzvrat su očekivali otvaranje novih radnih mjesta blizu svojih *gecekondu* naselja (Iossifidis, 2008:10). Ovdje dolazimo do dva najvažnija aspekta integracije migrantske radne snage u Turskoj krajem II. svjetskog rata. Jedan se odnosi na ekonomsku integraciju: integraciju u proces

1

Iz intervjua s Imre Azemom, redateljem i aktivistom koji su u prosincu 2013. godine vodile Iva Marčetić i Nikolina Rajković.

proizvodnje putem zapošljavanja, dok se drugi odnosi na fizičko-prostornu integraciju, kroz mehanizme naseljavanja i stanovanja. Mehanizmi pomoću kojih su migranti pronalazili posao, skvotirali zemlju i gradili *gecekondu* opisivani su kako u akademskim tako i popularnim žanrovima. Novopridošlice u grad su preživljavale mahom zbog već ustanovljenih rodbinskih veza. Zahvaljujući upravo njima, migranti su mogli naći zaposlenje (Saraçgil, 2008:104) iako najčešće prekarno i neformalno. To je zato što je Turska tih godina gajila aspiracije da će u dogledno vrijeme razviti poslijeratni model fordizma po uzoru na zemlje zapadne Europe koje su većinu svog stanovništva uključile u formalni radni odnos uz zakonodavnu superviziju (Keyder, 2005:125). Uslijed toga, većinu stanovnika *gecekondu* čak i 1950-ih godina činili su ulični prodavači, čistači cipela, vozači taksija ili autobusa, konobari, građevinski radnici što čini dijapazon klasično marginalnih poslova industrije uslužnog sektora u velegradu.

S druge strane, dostupnost rodbinskih veza ili patronažnih neinstitucionaliziranih mehanizama predstavljalo je mjerilo mogućnosti pronalaska zemlje za skvotiranje ili mjesto stanovanja. Keyder se služi terminom *moralna ekonomija stanovanja* kako bi opisao spomenute mehanizme kao zamjenske institucije koje su migrantima olakšavale uključ enje i na tržište rada i u urbane strukture (Keyder, 2005:125). U studiji *gecekondu* naselja Altındağ u Ankari iz 1980. godine istraživač Faghih uvodi pojam *gecekondu* kao primjer rješenja za jeftino masovno stanovanje. On predstavlja i modernu vernakularnu arhitekturu koja služi kao odgovor na urgentne probleme koji proizlaze iz eksplozivnog rasta stanovništva i dinamičnog društvenog okruženja (Iossifidis, 2008:10).

Ključnu ulogu u nastanku, ali i opstanku *gecekondu* imala je solidarnost zajednice koja se može iščitati iz mnogih narativa koji opisuju podvige migranata koji bi čekali da padne noć kako bi postavili barake koje bi gradske vlasti ujutro porušile, ali bi migranti uskoro sagradili nove i tako su nastajala *gecekondu* naselja. Oslanjajući se na vlastite strategije preživljavanja u velikom gradu, stanovnici *gecekondu* su sami stvarali infrastrukturu temeljenu na društvenoj i ekološkoj održivosti, materijalno reproducirajući ne samo lokalnu zajednicu već i cijeli grad. Esen navodi kako su stanovnici *gecekondu* organizirali prometnu mrežu, distribuciju hrane i uvođenje struje i vode (Esen, 2009) dok Karpat na osnovu istraživanja koje je 1968. godine proveo u tri istanbulska *gecekondu* naselja u centru grada, opisuje da je prva generacija stanovnika tih naselja stvorila samodostatne ekonomske i društvene sadržaje poput dućana, kavana, zalogajnica pa čak i kina (Karpat, 1977:82). Karpat primjećuje da je samoodrživost *gecekondu* zajednice više rezultat pragmatičnosti i racionalizacije troškova i vremena u cilju poboljšanja društvenog statusa nego odraz romantiziranja socioekološki održivih mehanizama stanovanja. Budući da gradske vlasti nisu mogle u potpunosti ignorirati akutni problem nedostatka stambenih prostora koji nisu supstandardni, ponudile su jeftine kredite za stanovanje obiteljima s niskim prihodima.

To je bila tek palijativna mjera za rješavanje strukturno društvenog problema. Krediti su bili rezervirani za obitelji koje su već neko vrijeme živjele u gradu, a priljev migranata u gradove nije opadao.

Tek nakon donošenja ustava iz 1961. godine koji označava veći spektar političkih i građanskih sloboda, donesen je i zakon o *gecekondu*.

Zakon broj 775. je bio prvi pravni dokument koji je koristio pojam *gecekondu* referirajući se na bespravno sagrađeno naselje. Zakon je tražio da javne institucije čija je zemlja skvotirana prebace tu zemlju u nadležnost gradskih vlasti. Pored toga, zakonom je osiguran fond koji će prikupiti zemljišne parcele za proizvodnju jeftinih stambenih jedinica uz izdavanje povoljnih kredita (Şenyapılı, 1996a:354).

Po pitanju odnosa prema postojećim *gecekonduima*, zakon je proglasio tri zone *gecekondua*:

- a) zonu obnove prema kojoj se planira pospješiti infrastruktura *gecekondua* u relativno dobrom stanju
- b) zonu regulacije koja predviđa rušenje *gecekondua* u lošem stanju i,
- c) zonu prevencije po kojoj se zabranjuje daljnja izgradnja *gecekondua*²

Nije na odmet spomenuti da je tadašnji zakon podržao i TMMOB³, institucija koja je danas jedna od najartikuliranijih strukovnih organizacija i političkih subjekata koji se opire neoliberalnoj urbanističkoj politici u Turskoj. Zakon ipak nije riješio pitanje vlasničkih prava. Ona su i dalje ostala siva zona, prepuštena arbitrarnim odlukama političkih aktera koji su trenutno na vlasti i njima podobnih struktura, kako lokalnih moćnika tako i nekretninskih posrednika. Ne bi bilo pogrešno reći da je zakonu o *gecekondu* prethodio kako pritisak radnika-migranata tako i dinamika suradnje između političkih stranaka i predstavnika stanovnika *gecekondua*. Već krajem 1950-ih, proporcionalno priljevu migranata u grad, raste potraživanje zemlje za skvotiranje, i kako smo već primijetili, samoorganizacijski potencijal stanovnika *gecekondu* naselja. Paralelno s procesom izgradnje samoodržive stambene infrastrukture, odvija se i proces ostvarivanja kontakata lokalnih vladajućih političkih stranaka i stanovnika *gecekondu*. Naime, novoizgrađena naselja su bila s obje strane prepoznata kao veliki potencijal u pridobivanju glasačkog tijela. Stanovnici pojedinih *gecekondu* naselja su se organizirali u lokalne odbore političkih stranaka obećavajući političke

2 Intervju s Mücellom Yapıcı, glavnom tajnicom istanbulske podružnice TMMOB (Turska komora arhitekata i inženjera) koji su u siječnju 2014. godine radile Iva Marčetić i Nikolina Rajković.

3 Akademsko i tehničko strukovno udruženje koje obuhvaća dvadeset i četiri komore u polju arhitekture, inženjerstva kao javna institucija s autonomijom donošenja odluka. Osnovano je 1954. godine. op. a.

glasove u zamjenu za izgradnju vodovodne i električne mreže, asfaltiranje puteva i legalizaciju skvotiranog zemljišta (Esen, 2009). Jedan od slikovitih primjera "krunidbe" ovog društvenog konsenzusa bio je *tapu* (vlasnički list) u rukama predstavnika pojedinog *gecekondu* naselja koji je zauzvrat na komadu odjeće nosio amblem političke stranke s kojom je sklopljen dogovor. Međutim, budući da Turska 1960-ih, a napose 1970-ih godina na političkom planu prolazi kroz turbulentno razdoblje, bilo bi pogrešno reći da je ovakav tip savezništva predstavljao dominantni obrazac u političkom krajoliku *gecekondua*.

U šezdesetima, pod utjecajem političke liberalizacije potpomognute ustavom i jačanjem lijevih pokreta u Europi, u Turskoj se stvorila povoljna politička klima za jačanje radničkog, sindikalnog i ljevičarskog organiziranja. Osim što se pojavljuje kao prostor društvenog konsenzusa, *gecekondu* se pojavljuje i kao prostor političke polarizacije, uporište kako lijevih i islamističkih organizacija, tako i onih naklonjenih radikalnoj desnici.

Esen razdoblje od 1973. – 1980. godine naziva periodom "neobjavljenog građanskog rata" između lijevih grupa i desničara organiziranih u Sive vukove (tur. *Bozkurtlar*), ultranacionalističku mladež i neslužbenu paramilitarnu organizaciju Stranke nacionalističkog pokreta (MHP) koja je tih godina tvorila dio nacionalističko-islamističke koalicije na vlasti. Budući da su neka *gecekondu* naselja bila poprište konfrontacije tih grupa svaki put kada bi jedna od njih stekla prednost u toj konfrontaciji, proglasila bi dotični *gecekondu* "oslobođenom zonom" (Saunders, 2011:172; Erman, 2001:986). Sukladno političkoj radikalizaciji koja se odvijala u *gecekonduima*, postojale su i dvije dominantne struje u oblikovanju diskursa o njima.

S jedne strane, intelektualni krugovi koji su bili pobornici teorije zavisnosti stvarali su percepciju o *gecekondu* kao "potčinjenom Drugom" (Erman, 2001:986). S druge strane, glavnostrujaške političke i njima bliske medijske i akademske strukture, gradile su predodžbu o *gecekondu* kao prostoru kojeg više ne zaokuplja "ruralni Drugi" nego stanovništvo koje uništava vrijednosti, institucije i društveni poredak grada. Na tom tragu je i *The New York Times* koji je u osvjetljavanju državnog udara u Turskoj 1980. godine u maniri medijskog pokrovitelja američke politike geostrateškog uplitanja na Bliski istok ustanovio da su *gecekondu* četvrti u Istanbulu postale centri za regrutaciju i poprišta terorističkih bandi koje su dovele Tursku na rub anarhije (Saunders, 2011:174).

Državni udar 1980. godine je označio kulminaciju nasilja između ovih grupa, ali važnije od toga, predstavljao je prekretnicu u daljnjem razvoju urbanog prostora radikalno izmjenjujući odnos *gecekondua* i formalnog grada što je značilo legalizaciju nelegalno sagrađenih naselja i formalizaciju strukture vlasništva u njima. Državni je udar bio sredstvo koje je vojska primijenila s ciljem gušenja otpora sindikata i ljevice radi implementacije *24 siječanske odluke* koje su zapravo bile paket ekonomskih mjera MMF-a usmjerenih na privatizaciju državne infrastrukture poput luka

i strateški važnih industrija kao što su energetska i naftna. Politike vezane uz stambeno i prostorno planiranje također prolaze korjenit zaokret jer počinju služiti akumulaciji kapitala. Ove procese i posljedice po *gecekondue* ćemo detaljnije istražiti u sljedećem poglavlju.

4. Transformacija i komodifikacija *gecekondua* (1980-2000)

U ovom poglavlju ćemo dati pregled društveno-ekonomske konstelacije od 1980-ih pa sve do početka 2000-ih u sklopu koje i Istanbul prolazi dramatične promjene. Posebno ćemo se osvrnuti na transformaciju *gecekondua* pretpostavljajući da fizička organizacija prostora uvijek oslikava društveno-ekonomsku organizaciju nekog društva i važeće društvene prakse.

Kao što smo već istaknuli u prethodnom poglavlju, Istanbul od sredine 20. stoljeća raste kao industrijski centar Turske u čemu država snosi iznimnu ulogu jer subvencionira rast industrije koja je većinski u privatnom vlasništvu. Usporedno s procesom industrijalizacije odvija se i urbanizacija grada koju odlikuje nedostatak institucionalnih mehanizama za stambeno planiranje pa sukladno tome dolazi do porasta izgradnje neplanskih i substandardnih stambenih jedinica ambivalentne vlasničke strukture za rastući broj migranata koji dolaze u Istanbul trbuhom za kruhom. Nedostatak mehanizama za formalno uključanje u tržište rada predstavlja dodatno opterećenje za novopridošle radnike koji se mahom oslanjaju na klijentelističke i rođačke mreže s ciljem društvene i ekonomske integracije i reprodukcije.

4.1. Istanbul u kontekstu globalizacije: Neoliberalizacija grada

Nakon državnog udara 1980. godine Turska ulazi u eru neoliberalizma. Na vlast dolazi liberalno-konzervativna, Domovinska stranka (ANAP) koju predvodi premijer Turgut Özal, ekonomski menadžer. Pod njegovim je vodstvom Turska implementirala niz programa strukturne prilagodbe koji su se očitovali u liberalizaciji tržišta sa svrhom integracije turske ekonomije u globalno tržište. Dotadašnje državne subvencije su iz industrijskog proizvodnog sektora preusmjerene u tercijarni sektor pri čemu su primat dobili turizam, trgovina, promet, energetska i naftna industrija te nekretninski sektor (Kepenek i Yentürk, 2001). Najočitiji pokazatelj okretanja turske ekonomije globalnim tokovima kapitala je rapidno povećanje opsega strane trgovine i izravnih stranih ulaganja (dalje u tekstu: FDI) (Islam, 2005:126).

U razdoblju od 1980. - 2001. godine udio uvoza je porastao sa 7,9 na 41,1 milijardu dolara dok je izvoz porastao s 2,9 na 31,3 milijarde dolara. U istom razdoblju udio FDI-ja se povećao s 97 milijuna na 2,7 milijarde dolara. Broj kompanija u stranom vlasništvu koje operiraju u Turskoj povećan je sedamdeset i pet puta, a značajne izmjene su se dogodile i u sastavu FDI-ja: udio u industriji na nacionalnoj razini pao je s 91,5 posto na 45,7 posto, a udio u uslužnom sektoru je porastao šest puta, s 8,5 na 48,3 posto. S druge strane, većinu FDI-ja u Turskoj je apsorbirao grad Istanbul. Počevši od 1997. godine, Istanbul je imao 41,8 posto FDI-ja i 58,1 posto kompanija u stranom vlasništvu, dok je 95 posto banaka i ostalih finansijskih usluga odlazilo u Istanbul počevši od 1999. godine (Islam, 2005:127).⁴ Neosporno je da se paralelno sa spomenutim procesima u gospodarstvu mijenja i struktura zaposlenja. U periodu od 1980. - 2000. godine udio industrijske radne snage opada za dva posto (Sakızoğlu, 2008), a udio zaposlenih u FIRE (financije, investicije, nekretnine) sektoru u istom periodu raste s 5,3 posto na 8,2 posto. Značajan uzlet bilježi i zaposlenje u medijskom sektoru čiji je *boom* vidljiv u porastu broja produkcijskih i reklamnih kompanija počev od 1990- ih. Deregulacija medijskog tržišta je u počecima uključivala "piratske" televizijske kanale kojih je sredinom 2000- ih bilo preko četrdeset što je strelovit rast obzirom da se televizija prvi put počela prikazivati sredinom 1970- ih kada je u Turskoj bilo tri službena kanala (Keyder, 2008:516). Nakon podastiranja i usporedbe gore navedenih podataka na nacionalnoj i lokalnoj razini možda je i suvišno reći da je većina reklamne i medijske industrije Turske koncentrirana u Istanbulu.

I ostali globalizirani gradovi Trećeg svijeta su iskusili šok rapidne integracije u transnacionalne mreže i tržište te posvjedočili pojavi novih društvenih grupa, napose nove buržoazije i klase profesionalaca koje su usvojile potrošačke navike svojih transnacionalnih inačica (Keyder, 2008). Kao i u slučaju modernog post-apartheidskog Johannesburga kojeg u svom radu opisuje Achille Mbembe, ekonomski *boom* Istanbula nakon 1980-ih je potaknut privatnim kapitalom usmjerenim na srednju i višu srednju klasu, osiguravajuće tvrtke, multinacionalne kompanije i banke, a urbano-prostorno restrukturiranje se počelo odvijati kroz guste koordinacijske punktove koje čine gradske vlasti, privatni poduzetnici, predstavnici nekretninskog kapitala, arhitekti i dizajneri (Mbembe, 2004:393). Oba grada su uključena u globalizacijske tokove međunarodnih kapitalnih investicija, što ih neovisno o geografsko-historijskim odrednicama, čini vrlo nalik jedan drugome.

⁴ U svom recentnijem radu, Islam navodi da je u periodu od 2002. – 2007. godine, udio strane trgovine povećan tri puta dosegavši 280 milijardi dolara od čega 60 posto otpada na Istanbul. Također, FDI na nacionalnoj razini je u istom periodu porastao s 1,1 milijardu na 22 milijarde od čega 89 posto otpada na Istanbul (Islam, 2010:60).

"Nalikovanje" svjetskih metropolisa usprkos geografskim distancama je jedan od fokusa Saskie Sassen u knjizi "Global City" koja je klasik urbane sociologije. Sassen zaključuje da se pod utjecajem međunarodnih okolnosti s kraja 1970-ih mijenja i svjetska ekonomija, na način da generira složeni dualitet koji se očituje u prostorno raspršenoj, ali globalno integriranoj organizaciji ekonomske aktivnosti. Upravo taj dualitet stvara novu stratešku ulogu za metropole koji počinju funkcionirati na četiri nova načina:

- a) kao snažno koncentrirane komandne točke u organiziranju svjetske ekonomije,
- b) kao ključni lokaliteti za financije i kompanije specijalizirane za uslužne djelatnosti koje zamjenjuju industriju kao vodeći gospodarski sektor,
- c) kao mjesta proizvodnje, uključujući proizvodnju inovacija u vodećim industrijama,
- d) kao tržište za proizvode i inovacije (Sassen, 1991:5).

Sassen navodi i da su se uslijed ovih organizacijskih mijena svjetske ekonomije dogodile tri ključne promjene u gradu, a one se odnose na njegovu proizvodnu bazu, prostorno organiziranje i društvenu strukturu. Sassen komparativno analizira New York, London i Tokio te zaključuje da sva tri grada dijele iste karakteristike. Prve se očituju u restrukturiranju ekonomske aktivnosti iz proizvodnog u uslužni sektor, napose u izmjenama u organizaciji rada. To se odnosi na ponudu poslova i polarizaciju distribucije prihoda i zanimanja – gotovo polovica poslova u uslužnom sektoru su niže plaćeni poslovi, a druga polovica otpada na najviše plaćene poslove. To je značajna promjena u odnosu na postratni period u kojem je većina poslova u proizvodnom sektoru otpadala na srednje plaćene poslove. Druga zajednička karakteristika globalnog grada je ekonomska polarizacija potaknuta procesima gentrifikacije. Ona iziskuje široku ponudu niže plaćenih poslova kako u rezidencijalnom, tako i u komercijalnom smislu (skupi restorani, kuće, luksuzni hoteli itd.) Kada opisuje procese globalizacije i društvene isključenosti u Istanbulu, Keyder navodi da su sredinom 1980-ih godina društveno-političke koalicije bile privržene ideal-tipskom imidžu Istanbula kao globalnog grada pa su sukladno tomu donosili politike čiji je cilj bio stvoriti gentrificirani grad, konzumeristički zapakiran kao turistički suvenir. Iste politike su htjele ubrzati deindustrijalizaciju, odnosno izgurati industrijske proizvodne jedinice iz centra grada simultano promovirajući ulaganje u uslužni sektor orijentiran na globalno tržište. Većina prostorne transformacije koju je transnacionalni opticaj kapitala i roba tada donio u Istanbul odnosila se na ograđena naselja, hotele s pet zvjezdica, nove poslovno-stambene prostore, gentrifikaciju povijesnih gradskih četvrti, izgon malih obrtnika iz središnjih gradskih općina i slično (Keyder, 2005:128). U sljedećem potpoglavlju prikazat ćemo kako su procesi gentrifikacije obilježili 1980-e godine.

4.2. Istanbul u kontekstu globalizacije: Gentrifikacija grada

Liberalizacija istanbulske ekonomije i urbanog menadžmenta započinje s radikalnim finansijskim i administrativnim promjenama koje donosi zakon o gradskoj upravi iz 1984. godine. Taj je zakon predložio sustav na dvije razine koji se sastoji od šire gradske uprave (*büyük belediye*) i gradskih općina (*belediye*). Također, uveo je nova finansijska sredstva za gradske uprave i promjene u organizacijskoj strukturi, pri čemu su institucije poput Biroa za izgradnju masterplana, vodoopskrbe i kanalizacije prethodno pripojene glavnim ministarstvima u Ankari sada pod izravnom kontrolom i jurisdikcijom uprave gradonačelnika (Candan et al., 2008:12).

Te su zakonodavne promjene dovele do nastanka poduzetničke lokalne uprave koja se na tržištu ponaša kao facilitator privatizacije gradskih servisa poput prijevoza, stanovanja i opskrbe prirodnim plinom. Tadašnjem gradonačelniku Istanbula, Bedrettinu Dalanu, ovi su zakoni omogućili da sredinom 1980-ih pokrene niz projekata urbane obnove, odnosno gentrifikacije Istanbula koji su ostali upamćeni kao "Dalanove operacije." Dalan je koristio recepturu koja će se pokazati kao uspješna za preoznačavanje Istanbula u "globalni grad". Premjestio je na tisuće tvorničkih pogona i industrijskih poduzeća sa Zlatnog roga i Bospora na periferiju grada, a istanbulske luke na Mramornom moru zamijenio parkovima i pločnicima (Keyder, 2008:516; Kuyucu et al., 2010:6). Prostori "očišćeni" od industrije starog kova otvorili su prostor komercijalno razvojnim projektima, turističkim projektima revitalizacije povijesnih gradskih jezgri, projektima stanovanja za srednju i višu srednju klasu i transformaciju *gecekondu* naselja na koju ćemo se detaljnije osvrnuti kasnije (Sakızlıoğlu, 2008:62)

U 1980-ima nacionalna i lokalna politika Istanbul počinje shvaćati kao sredstvo za kompetitivnost na globalnom tržištu rada. U tom desetljeću kreće se s izradom mega infrastrukturnih projekata poput izgradnje drugog mosta na Bosporu, novog metroa, novih perifernih autocesta, pomorskog prometnog sistema i proširenja bulevara Tarlaşa s ciljem izgradnje pješačke zone u susjednoj četvrti Beyoğlu i revitalizacije njezinih povijesno-kulturnih četvrti poput Cihangira, Galate i Asmalıescita što se naziva i drugim valom gentrifikacije Istanbula (Sakızlıoğlu, 2008:63; Islam, 2005:130). Usporedno s ovim procesima, stimulirana je i izgradnja nove centralne poslovne zone (CBD) istanbuskog "malog Manhattana", koja se proteže s europske na azijsku stranu, na osovini gradske četvrti Levent i Maslak i nadovezuje se na bulevar Tarlaşa.

Među valove gentrifikacije 1980-ih autor Islam ubraja istanbulske unutargradske četvrti uzduž Bospora, prvenstveno Kuzguncuk, Arnavutköy i Ortaköy. Te su četvrti imale značajan fond kuća s kraja 19. i početka 20. stoljeća koje su renovirane, a u njihovom okruženju su niknuli restorani, barovi i diskoteke. Rehabilitacija postojećeg stambenog kompleksa bila je izabrana kao rješenje obzirom da je Zakon o razvoju Bospora 1983. godine zabranio izgradnju novih stanova i kuća uzduž Bospora (Islam, 2005:129). Početkom 1990-ih, gentrifikacija se širi iz spomenutih dijelova grada na četvrti Fener i Balat koje se nalaze uzduž Zlatnog roga i svrstavaju se među najsiromašnije dijelove Istanbula, a njihova socioekonomska pozadina je dodatno degradirana relokacijom industrijskih pogona u 1980-ima. Investicijski projekti urbane obnove jedne sedmine cjelokupnog stambenog bloka u obje četvrti bili su financirani putem Europske komisije u suradnji s općinom Fatih (Islam, 2005). Kada govori o začecima gentrifikacije u Istanbulu, Islam pojašnjava da se ona odvijala mnogo sporije i neznatnije nego u slučaju globalnih gradova poput New Yorka i Londona koje opisuje Sassen. Usporedbe radi, i restrukturiranje tržišta rada se odvijalo sporije u Istanbulu. FIRE sektor je 1985. godine u Istanbulu sadržavao samo 6,4 posto radne snage dok je iste godine u Londonu imao 18,2 posto, a u New Yorku 17,3 posto radne snage (Islam, 2005:128).

Ipak, gentrifikacija je u sva tri grada imala vrlo sličnu formu i sadržajnu komponentu; primjerice očitovala se u urbanoj obnovi povijesnih unutargradskih četvrti koje su naseljavale društvene grupe višeg socioekonomskog statusa (Islam, 2005). Kako smo već spomenuli, rapidna integracija u transnacionalne mreže i tokove kapitala putem reorganizacije ekonomske djelatnosti utjecala je i na socijalno-urbani krajolik putem procesa gentrifikacije. Sukladno tom procesu na prostornom se planu odvija fenomen društvene isključenosti, kako ga naziva Çağlar Keyder. To je uži pojam koji označava društvenu polarizaciju i odnosi se na nemogućnost društvene integracije na ekonomskom, političkom i kulturnom nivou. Dakako, taj pojam predstavlja i tržišni fenomen potaknut propadanjem države blagostanja i nedostatkom kulturne integracije, a unutar urbanog konteksta on se odnosi na prostornu segregaciju i nejednakost u doživljavanju prostora (Keyder, 2005:128). Upravo promjene na urbano-prostornom planu će biti fokus sljedećeg potpoglavlja. Želimo vidjeti kako se politike izgradnje neoliberalnog, globalnog grada zrcale na *gecekondu* kao jedinicu analize. Također ćemo promotriti kakve sve dinamike društvene isključenosti proizlaze kao nusprodukt takvih politika.

4.3. Urbano restrukturiranje Istanbula 1980-2000 i transformacija *gecekondu*

Poslijeratna industrijalizacija u Turskoj je imala prostorno-socijalne implikacije koje su se kretale u dva različita smjera: jedan je nastanak *gecekondua* kao oblika neformalnog stanovanja u kontekstu klase radnika-migranata, a drugi su urbanističke politike vezane za genezu kapitalističkog *yap-sat* (tur. izgradi-prodaj) sistema malog razmjera u kontekstu turskih srednjih klasa. Potonje smo u dosadašnjem izlaganju zanemarili jer nas je zanimalo porijeklo i razvoj fenomena *gecekondu* te društveno-ekonomske odrednice koje su uvjetovale i određivale putanje njegova razvoja.

Kako bismo mogli nastaviti raspravu o transformaciji *gecekondua* u danom povijesno-društvenom kontekstu, ukratko ćemo opisati *yap-sat* sistem stambenog razvoja koji se do 1980-ih godina događao paralelno s procesom skvotiranja zemljišta, odnosno nastankom *gecekondua* koji je bio mnogo slabijeg dometa. Kratki opis *yap-sat* sistema će nam poslužiti kao ulazna točka u razumijevanje začetka transformacije *gecekondua* počevši od sredine 1980-ih godina.

Četvrti poput Fenera, Balata ili Arnavutköya su do velikog migracijskog vala 1950-ih bile prebivališta nemuslimanske trgovačke i poduzetničke klase. Većina stambenog kompleksa tih četvrti izgrađena je krajem 19. stoljeću u obliku jednokatnica u levantinskom arhitektonskom stilu. Te četvrti prolaze prostorno-društvenu transformaciju nakon 1950-ih kada nemuslimanske trgovačko-poduzetničke klase zamjenjuje ruralna buržoazija koja se u njima nastanjuje i počinje izgrađivati višekratnice. Protagonisti transformacije takvih četvrti su bili tzv. *yapsatçı* ili mali građevinski poduzetnici koji po modelu *yap-sat* nudili besplatne parcele na već izgrađenom zemljištu. Vlasnik parcele pripisuje vrijednost svoje imovine u realizaciji zajedničkog građevinskog poduhvata s *yapsatçijem* i pritom je oslobođen financiranja izgradnje koja pada na kupce finalnog proizvoda. Sve do 1980-ih ovaj je model transformirao velike dijelove unutargradskih općina poput Şişlija, Beşiktaşa, Fatiha, Kadıköya (dijelova Istanbula u kojima živi pretežno srednja klasa) i nekih dijelova Beyoğlua kao i četvrti uz Bospor. Model se temeljio na principu da su sveukupni troškovi izgradnje bili niži nego utržak od prodaje stanova koji pripada *yapsatçiju* što je za posljedicu imalo skromnu marginu profita koja je pak omogućavala kontinuitet priljeva srednje klase i njezine potražnje za stanovanjem (Esen, 2009).

Već krajem 1970-ih stambene politike se suočavaju s krizom koja se očitovala u nedostatku dostupnog javnog zemljišta, bilo za izgradnju *gecekondua* bilo za *yap-sat* izgradnju stanova. Neovisno o tome, trend migracije nije jenjavao kao ni visoka potražnja za jeftinim stanovima. Orhan Esen, među ostalima, primjećuje da "zasluge u prepoznavanju ogromnog potencijala" koji nosi ukrštavanje *gecekondu* i *yap-sat* stambene politike idu Turgutu Özalu i već spomenutom gradonačelniku Istanbula, Bedreddinu Dalanu. On ih je sproveo u "izravnu političku akciju", odnosno, primijenio je *yap-sat* model na *gecekondu* (Esen, 2009; Saunders, 2011:177).

Razdoblje njihove političke vladavine poklapa se s početkom ekstenzivne urbane transformacije *gecekondua* koju ćemo sada detaljnije prikazati. Gotovo sva relevantna urbano-sociološka turska literatura ili stručne analize koje se bave urbano-društvenim problemima u Turskoj, navode da nakon 1950-ih drugu prekretnicu po pitanju urbano-prostorne politike u turskoj republikanskoj povijesti čine 1980-e. Osim šireg društveno-povijesnog konteksta i svrstavanja Istanbula u isti kontekst koji smo istaknuli na početku poglavlja, sada ćemo se detaljnije osvrnuti na *gecekondu*.

Početkom 1980-ih, *gecekondu* naselja prolaze kroz drastično urbano restrukturiranje koje se često naziva i procesom apartmantalizacije *gecekondua* pri čemu neki autori uvode i termin *apartmankondu* (Sakızlıoğlu, 2008:66). Taj je proces potpomognut izmjenama pravnih legislativa. Zakoni br. 2805 i 2981 koje je vlada Turguta Özala uvela 1980-ih predstavljali su još jednu amnestiju za *gecekondu*, doduše drugačiju od onih donesenih 1960-ih i 1970-ih. Zakoni doneseni 1980-ih dopuštali su legalizaciju *gecekondua* na način da su skvoteri državi platili odštetu za neformalnu gradnju i tako dobili vlasnička prava nad zemljištem. Na ovaj je način na tisuće neformalnih naselja poput *gecekondua* bilo legalizirano i zadobilo tržišnu vrijednost dok su njihovi novopečeni vlasnici, donedavno vojska prekarnih radnika i skvotera, preinačeni u klasu sitnih rentijera. Prema riječima Mücelle Yapıcı, glavne tajnice istanbulske podružnice TMMOB-a⁵, država je posredstvom amnestija isparcelizirala javno zemljište i tako ga komodificirala. Time je kupljen socijalni mir, naročito u radničkim kvartovima koji su od nositelja urbanih prostora izgrađenih na solidarnim principima postepeno preusmjeravani u prostore rentijerskog kapitala od kojeg je u Turskoj svatko dobio svoj dio kolača. Ipak, bilo bi preuzetno reći da su svi skvoteri ili buduće novopridošlice u grad profitirali od uključenja u rentijersku ekonomiju. Iako je Özal zamislio da privatno vlasništvo nad zemljom bude iskorišteno kao temeljni kapital (*seed capital*) dopuštajući siromašnim seljacima da pokrenu malo poduzetništvo, u praksi su najviše profitirali oni koji su već imali izgrađen socijalni i ekonomski kapital u klijentelističkim mrežama i društvenoj redistribuciji prihoda koja je proizlazila iz njih. *Gecekondu* je tako počeo gubiti svoju najizraženiju osobinu, odnosno prestao je biti sinonim za skvotersko neformalno naselje u Turskoj. To pokazuje i istraživanje Instituta za državno planiranje iz 1992. godine koje je pokazalo da je samo 17 posto stanovnika *gecekondua* samostalno skvotiralo zemlju i izgradilo *gecekondu*, dok je ostatak kupio zemlju od trećeg subjekta, bilo od *gecekondu* mafije, agenata nekretnina, članova porodice i slično (Sakızlıoğlu, 2008:67).

5 Iz intervjua s Mücelle Yapıcı, intervju su vodile Iva Marčetić i Nikolina Rajković, siječanj 2014., Istanbul.

Centralna vlast je zapravo ciljala na savezništvo s lokalnim klijentelističkim mrežama pri čemu je njihovim etabliranim predstavnicima ili grupama nudila viziju poduzetničkog prosperiteta u zamjenu za političku potporu. Tako je potencijalno uspinjanje na socio-ekonomskoj ljestvici u tek rođenoj neoliberalnoj ekonomiji bilo ograničeno na određenu skupinu ljudi s vlasničkim listovima koja je mogla ubirati plodove rentijerske ekonomije i stvarati novu srednju ili višu srednju klasu. U ovakvoj konstelaciji, *gecekondu* je postao rudimentarna zamjena za socijalnu državu i možda najvažniji instrument društvene sigurnosti za najmanje dvije generacije obitelji koje nemaju pristup javnim servisima socijalne sigurnosti (Saunders, 2011:177).

Pored toga, *gecekondu* je postao i novi gospodarski sektor u kojem su uslijed rastuće oskudice prostora za stanovanje tržišno užlijebljenje pronašli ponajprije građevinski špekulanti koju su bespravno gradili i prodavali višekratnice. To je stvorilo plodno tlo za konflikte raznih interesnih grupa, od lokalnih moćnika preko sitnih građevinskih firmi i poduzetnika čija je potražnja za zemljom potaknuta logikom profita. U praksi je to izgledalo tako da načelnik neke *gecekondu* općine izdvoji dio zemljišta u javnom vlasništvu, preoznači ga u "poslovnu zonu" da bi ga zatim mogao dodijeliti multinacionalnoj kompaniji ili privatnom sveučilištu s kampusom. Trgovanjem i špekulacijom zemljištem i nekretninama zapravo se minimalizirala mogućnost daljnjeg skvotiranja zemlje i gradnje *gecekondua*, što je značilo i novo društveno raslojavanje (Keyder, 2008:519). Taj val privatnog zauzimanja i preinačavanja zemlje u javnom vlasništvu doseže vrhunac kasnih 1980-ima i tijekom 1990-ih. Krajem 1990-ih privremeno stagnira zbog velikog potresa 1999. godine koji je usmrtio 17 tisuća i ranio više od 40 000 ljudi⁶ i uslijed velike ekonomske krize 2001. godine koja je prouzrokovala gubitak od pola milijuna radnih mjesta u Istanbulu (Keyder, 2008) i pad od 14,6 posto u realnim nadnicama (Islam, 2005:126).

Ekonomske recesije obilježavaju i političke promjene. Teret krize u vidu visoke nezaposlenosti⁷ i političke korumpiranosti svaljen je na koaliciju stranaka nacionalističke ljevice, desnice i desnog centra koje su tada bile na vlasti. Međutim, na političkoj sceni se pojavljuje nova stranka, stranka Pravde i razvoja (Adalet ve Kalkınma Partisi, dalje u tekstu: AKP). U sljedećem poglavlju ćemo detaljnije opisati na koji je način AKP pogodovala daljnjem razvoju neoliberalizma u polju urbanih politika. Također, поближе ćemo promotriti neke od primjera nastavka transformacije *gecekondua* u periodu od 2000. do 2014. godine.

6 Katastrofalne posljedice potresa, pokrenule su javne rasprave o direktnoj povezanosti visoke stope smrtnih slučajeva i oštećene imovine u potresu s neplanskim i *ad-hoc* procesima urbanizacije (Sakızlıoğlu, 2007:101).

7 Bilanca krize ugrubo broji gubitak oko pola milijuna radnih mjesta u Istanbulu [Çağlar Keyder (2009) "Istanbul in a Global Context", *Urban Age*, dostupno na: http://www.urban-age.net/publications/newspapers/istanbul/articles/09_CaglarKeyder/en_GB/], 25 posto pada u ukupnom zapošljavanju u medijskom sektoru i 14,6 posto pada u realnim nadnicama [Tolga İslam (2005) "Outside the core: gentrification in Istanbul", u: R. Atkinson and G. Bridge (ur.) **Gentrification in Global Perspective. London, Routledge, str. 136**]

5. Urbano transformiranje Istanbula 2000-2014

Samo godinu dana nakon velike ekonomske krize 2001. godine, stranka AKP osvaja nacionalne izbore u Turskoj. Na čelo AKP-a je došao Recep Tayyip Erdoğan, dotadašnji gradonačelnik Istanbula (1994.-1999.) s dugogodišnjim iskustvom rada u islamističkim strankama. Međutim, AKP se nije javnosti predstavila kao islamistička stranka. Na kulturno-političkom planu AKP je imala platformu izgrađenu na odbijanju jasne reference na islam, postavljajući laicizam kao osnovni preduvjet za demokraciju i slobodu (White, 2008:375). Na političko-ekonomskom planu, AKP se definirala kao konzervativno demokratska stranka s tri ključna potpornja - slobodno tržište, pluralizam i ljudska prava. Osvojila je potporu malih i srednjih islamskih i sekularnih poduzetnika, organizacija civilnog društva i medijskih struktura naklonjenih pridruživanju Turske Europskoj Uniji i daljnjoj liberalizaciji tržišta. U rješavanju ekonomske krize 2001. godine, AKP je posegnuo za programom striktno orijentiranim na strani kapital i izvoz, a samo od privatizacije javnog sektora pokrenute u periodu od 2005.-2006. godine uprihodio je 1 737 puta više nego u ukupnoj privatizaciji u periodu 1990.-2004. godine (Sakızlıoğlu, 2007:103). Mjere štednje protiv ekonomske krize koje je vlada AKP-a provela u svom prvom mandatu (2002.-2007.) dovele su do prosječnog rasta BDP-a od 7 posto, odnosno skoka s 380 milijardi na 780 milijardi dolara u istom periodu (Islam, 2010:60). Udio vanjske trgovine je povećan tri puta i iznosio je 280 milijardi dolara od čega je 60 posto otpadalo na Istanbul. Također, izravna strana ulaganja (FDI) u Tursku porasla su s 1,1 milijardi u 2002. godini na 22 milijarde u 2007. godini od čega je gotovo 90 posto otpalo na Istanbul (Islam, 2010).

Nakon što je suvereno zavladao ne samo nacionalnim nego i lokalnim izborima 2004. godine, AKP započinje s korjenitim promjenama i u pogledu urbanih politika. Preduvjet za to bio je niz promjena na administrativnom planu gradskih općina. Zakoni o gradskoj upravi iz 2004. i 2005. godine su dodatno osnažili odredbe donesene 1984. godine vezane za gradonačelnikove ovlasti. Primjerice, proširena je izravna kontrola i jurisdikcija ureda gradonačelnika i ovlasti u uređenju, kontroli i koordinaciji gradskih općina. Također, široj je gradskoj upravi (*büyük belediye*) omogućeno stvaranje partnerstva s privatnim kompanijama i dana joj je odgovornost nad menadžmentom u slučaju "prirodnih katastrofa" kao i pravo da izrađuje, planira i implementira urbanističke projekte u napuštenim, zastarjelim i na prirodne katastrofe osjetljivim dijelovima grada (Candan et al., 2008:15). Ove administrativne promjene su konkretno podrazumijevale dodatno proširenje skale fizičko-prostorne transformacije grada.

Urbana transformacija je zamišljena kao sredstvo ostvarivanja ekonomskog rasta i upravljanje kriznim menadžmentom nakon recesije. Gradske vlasti Istanbula u periodu 2004. - 2009. godine potrošile su gotovo polovicu gradskog budžeta na prometnu infrastrukturu grada. Značajan dio je otišao na izgradnju Marmaraya, podmorske željeznice koja povezuje Aziju i Europu puštenu u promet krajem 2013. godine. TMOBB koji je zagovaratelj javnog željezničkog i pomorskog prometa i njihove integracije u Istanbulu je u više navrata kritizirao Marmaray jer je izgrađena na pogrešnom mjestu koje ne povezuje već postojeće punktove u sklopu željezničke infrastrukture. Osim toga, podmorje na kojem je sagrađen Marmaray, izuzetno je osjetljivo na potrese i stoga veći broj stručnjaka upozorava javnost da ne koristi tu željeznicu.⁸ Također, za strateške prometno-infrastrukturne projekte grad je izabrao transformaciju Galate koja je imala funkciju pomorske luke i garaže za sredstva javnog prijevoza. Preinaka njezine infrastrukture je zamišljena kao jedna od glavnih turističkih ponuda Istanbula i uključivala bi novu luku za krstarice i komercijalni kompleks za turiste. Treba svakako navesti i željezničku stanicu Haydarpasa, spomenik njemačke arhitekture koja je donedavno predstavljala glavni željeznički kolodvor na azijskoj strani i povijesno ishodišnu točku bagdadske željeznice. Ona je potpuno izgubila svoj prometni značaj, naročito nakon što ju je Marmaray zaobišao i samo očekuje dugo odgađanu i osporavanu privatizaciju koja će joj, baš kao i Galati, namijeniti razmjensku namjesto uporabne funkcije. Nova transformacija Hajdarpase uključivala bi preinaku prostora od milijun četvornih metara u hotel sa sedam zvjezdica okružen lukom za jahte, uredskim zgradama i šoping centrom (Candan et al., 2008).

Pored zakonskih okvira kojima su omogućeni navedeni infrastrukturni projekti, gradske su vlasti donijele i niz zakonskih uredbi vezanih za *gecekondue* koje ćemo promotriti u sljedećem potpoglavlju.

8 Iz intervju s Mücellom Yapıcı, siječanj 2014.

5.1. Zakonske uredbe vezane za projekte urbane transformacije i akteri njihove realizacije

Kao što je rečeno, AKP pobjedom na nacionalnim izborima 2002. godine, a potom i na lokalnim izborima 2004. godine, započinje s nizom legislativnih promjena koje se odnose na urbane politike i kreću u smjeru daljnje liberalizacije urbane ekonomije. Te su legislative imale su za cilj produbiti decentralizaciju javne administracije u vezi kreiranja urbanih politika započetih sredinom 1980-ih i dodatno proširiti obujam ovlasti lokalnih tijela u odlukama vezanim za urbani prostor. S druge strane, njihovim stupanjem na snagu u javni diskurs ulazi pojam *urbane transformacije* koji dotada nije bio prisutan. Legalno uokvirivanje tog pojma zadano je Zakonom o metropolitanskim općinama br. 5216 iz 2004. godine i Zakonom o općinama br. 5393 iz 2005. godine. Ti su zakoni politički i administrativno ovlastili gradske uprave da samostalno kreiraju, planiraju i implementiraju "projekte urbanih transformacija" u gradskim zonama koje imaju pravo proglasiti "zonama transformacije". Pored toga, donesen je niz pojedinačnih zakona koji reguliraju specifične aspekte urbane transformacije, primjerice, Zakon o zaštiti zapuštenih povijesnih i kulturnih dobara putem urbane obnove br. 5366 iz 2005. godine, Zakon o europskom gradu kulture 2010. godine (Candan et al., 2008:13-14), Zakon o urbanoj transformaciji (2012) i Zakon o sprječavanju prirodnih katastrofa (2009).

Ovaj široki set administrativnih ovlasti ne samo da je gradskim vlastima dao autoritet u mapiranju i selektiranju gradskih prostora kao područja za urbanu transformaciju, već im je dopustio da projekte urbane transformacije implementiraju u suradnji s privatnim kompanijama ili poduzetničkim subjektom kojeg sami odaberu (Sakizlioglu, 2007:124). Jedan od glavnih sudionika i partnera gradskih vlasti koji se pojavljuje u mnogobrojnim projektima urbane transformacije jest Fond za socijalno stanovanje (tur. *Toplu Konut İdaresi*, dalje u tekstu TOKI). TOKI je osnovan 1984. godine kao državno tijelo koje je trebalo osigurati povoljne kredite za socijalne stanove uspostavljajući mehanizam za rješavanje problema rapidne urbanizacije tijekom 1980-ih. No dolaskom AKP-a na vlast mijenja se i dotadašnja funkcija TOKI-ja i to putem Zakona o TOKI-ju br. 5162. Nove ovlasti TOKI-ja odnose se na mogućnost suradnje s privatnim građevinskim kompanijama, uključivanje u samu izgradnju i prodaju nekretnina, mogućnost besplatnog preuzimanja zemlje u državnom vlasništvu uz odobrenje ureda premijera te razvoj i implementaciju projekata transformacije *gecekondua* što ga čini najutjecajnijom turskom kompanijom za tržište nekretnina.

Te su ovlasti prebačene s Državnog ureda za upravljanje zemljom na TOKI što formalnopravno znači da je TOKI postao državna institucija koja je vlasnik i upravljač cjelokupnog zemljišta u državnom vlasništvu vrijednom milijarde turskih lira.

Ove funkcije dopuštaju TOKI-ju da arbitrarno procijeni koje će zemljišne parcele koristiti za izgradnju socijalnih stanova, a koje će odvojiti za izgradnju luksuznog stambeno-poslovnog kompleksa i za urbanu obnovu. Iako je državna organizacija, TOKI se zapravo ne financira iz državnog budžeta nego izdaje vrijednu zemlju u državnom vlasništvu izvođačima građevinskih radova i uzima značajni dio kolača od prodaje luksuznih stanova kojim potom financira izgradnju socijalnih stanova.⁹ Mücella Yapıcı tvrdi da je cilj AKP-a bio transformirati TOKI u profitnu organizaciju koja će postati AKP-ova zlatna koka čije aktivnosti i ovlasti više nijedna pravna institucija ne može kontrolirati.¹⁰

Putanja zaokreta TOKI-ja prema instituciji orijentiranoj k profitu vidljiva je u podacima strukture distribucije stambenog fonda prema društvenim skupinama. Stambeni fond je porastao s 0,6 posto u 1984. godini na 24,7 posto u 2004. godini (Candan i Kolluoğlu, 2008:17). Međutim, udio stambenog fonda u Turskoj namijenjenog siromašnim društvenim grupama u periodu između 2003-2013. godine čini tek 23 posto TOKI-jeve proizvodnje dok na stanove za višu srednju klasu odlazi 40 posto, a projekte urbane transformacije gotovo 15 posto.¹¹

U polju legislativa vezanih za *gecekondu* također su doneseni novi zakoni. Zanimljiv je podatak da je AKP već 2003. godine donio Kazneni zakon br. 5237 kojim se po prvi put u republikanskoj povijesti Turske zabranjuje izgradnja *gecekondua* koja se počinje tretirati kao kazneno djelo za koje se može dobiti i do pet godina zatvora. Usporedno sa zabranom novogradnje *gecekondua*, dolazi i do drastičnih izmjena u postojećem fondu *gecekondu* naselja. Preostala *gecekondu* naselja u Istanbulu se sve više mapiraju kao urbane zone namijenjene potpunoj transformaciji. Više je razloga zašto su postojeća *gecekondu* naselja u Istanbulu privlačna za urbanu transformaciju. Zajednička karakteristika većine *gecekondu* naselja je zamršena vlasnička struktura

9 Mustafa Sönmez, "Housing Agency reign grows amid esthetic and transparency criticism," Spetember 21, 2013, *Hurriyet Daily News*.

10 "On [TOKI] ima monopol koji zgrće neopisiv kapital u Turskoj i radi što mu se prohtije. TOKI izvlaćuje važna industrijska i ekološka područja u Istanbulu. Primjerice, u nacionalnom parku Seyranteppe u Istanbulu TOKI je samostalno odobrio plan za izgradnju stadiona Arena! Zatim je nakon referenduma 2010. godine o izmjenama Ustava ukinuta institucija za državno planiranje, Ministarstvo za javne radove i naseljavanje, te je zamijenjena Ministarstvom okoliša i urbanog planiranja na čije je čelo došao Erdoğan Bayraktar koji je prethodno vodio TOKI. On je prisilno [u prosincu 2013. godine] podnio ostavku na ministarsko mjesto zbog korupcijskog skandala u građevinskom sektoru o kojem je i sam rekao da korupcije ne bi bilo bez direktive samog premijera Tayyipa Erdoğan. Budući da je TOKI pripojen Ministarstvu okoliša i urbanog planiranja to je produbilo korupciju i nemogućnost kontrole. TOKI je danas samo nominalno institucija za socijalno stambeno planiranje. On radi bolnice, mostove, zračne luke i ceste i zastrašuje je što ima autoritet za izradnju planova i ovlasti zaplijeniti vam zemlju bez ikakvih posljedica. Zbog toga se u Turskoj razvio snažan pokret Prava na grad (isječak iz intervjua s Mücellom Yapıcı, siječanj 2014).

11 Republic of Turkey, Prime Ministry, Housing Development Administration (TOKI) Housing Production Report.

koja je rezultat političke konstelacije u Turskoj 1970-ih i amnestija iz 1980-ih. Vjerojatnost da se samo u jednom *gecekondu* naselju mogu naći stanovnici s vlasničkim listom, oni sa stanarskim pravom, stanari bez vlasničkog lista i skvoteri čini *gecekondu* posebno lakom metom za inicijatore projekata urbane transformacije obzirom da moraju pregovarati samo sa stanovnicima koji imaju formalna vlasnička prava. S druge strane, atraktivnosti *gecekondua* doprinosi i činjenica da su oni sagrađeni u naseljima koja su se nekoć smatrala periferijom Istanbula da bi kroz procese imigracije i ekspanzije grada postali dijelovi unutargradske cjeline. Dodatni argumenti kojim zagovaratelji transformacije *gecekondu* naselja pokušavaju pridobiti javnost jesu obećanja da će takva naselja nakon transformacije biti infrastrukturno jača i otpornija na prirodne katastrofe poput potresa, da će se poboljšati životni standard i otkloniti društvena stigma kroz smanjenje stope kriminala pa čak i terorizma kojemu su tobože sklone marginalizirane društvene skupine koje prebivaju u *gecekonduima*.¹²

Ova stigmatizirajuća topografija je na taj način jedan od glavnih aduta u "urgentnosti" rješavanja problema *gecekondua* što se izdašno pojavljuje na javnim nastupima TOKI-jevih predstavnika za odnose s javnošću, ali i premijera Turske.¹³ (Candan et al., 2008: 19).

5.2. Primjeri urbane transformacije *gecekondu* naselja

U ovom potpoglavlju predstaviti ćemo dva primjera urbane transformacije *gecekondu* naselja od početka 2000. godine do danas. Izdvojili smo ih kao reprezentativne primjere recentnije urbane transformacije koja je generirala nove prostore gentrifikacije, odnosno socijalne isključenosti. Slijedeći oba primjera, promotrit ćemo kako se odvijala njihova prostorno-fizička transformacija, koji su društveni akteri bili njezini dionici te kakve je šire socijalne implikacije imala primjena transformacije.

12 Opterećenost kriminalom kao jednim od glavnih društvenih problema je sve prisutnija u raspravama o projektima urbane transformacije s ciljem da ih se legitimira. Teresa P.R. Caldeira na primjeru Sao Paula pokazuje da "talk of crime" postaje kategorija kojom se protagonisti projekata urbane transformacije služe s ciljem da prikažu te projekte kao panaceju u borbi protiv kriminala. S druge strane, podaci iz komparativne studije marketinške agencije IPSOS Mori na primjeru Istanbula, Londona i Sao Paula pokazuju diskrepanciju između straha od kriminala i prave stope kriminala: U Istanbulu 44 posto ispitanika smatra da je kriminal gorući društveni problem dok je stopa ubojstva 3,8 posto, daleko manje od Sao Paula koja iznosi 21 posto. (dostupno na: <http://www.columbia.edu/~rr322/UA-Ist-BPage.ppt>)

13 Dugogodišnji premijer Recep Tayyip Erdoğan u kolovozu 2014. godine na predsjedničkim je izborima postao predsjednik Turske. U govoru na ceremoniji koju je organizirao TOKI 2004. godine, tadašnji premijer je rekao sljedeće: "[Naš najveći ideal je iskorijeniti gecekondu koji su okružili naš grad poput tumora. Trenutno smo u fazi ispunjavanja tog ideala kojeg moramo postići diljem Turske.]" (Kuyucu, 2008).

Kao primjere odabrali smo *gecekondu* naselje Ayazma koje je postalo projekt socijalnog stanovanja i naselje Sulukule koje je transformirano sukladno Zakonu br. 5366 (Zakon o zaštiti zapuštenih povijesnih i kulturnih dobara putem urbane obnove). Naselje Ayazma je novije naselje na periferiji Istanbula, a Sulukule je povijesno-kulturna baština u centru Istanbula. Oba naselja su *gecekondu* naselja u kojima žive marginalizirane društvene grupe (Romi i Kurdi) te populacija s niskim ili vrlo niskim primanjima. Obzirom da se radi o *gecekondu* naseljima, njihova je transformacija imala zadatak izmijeniti vlasničku strukturu što je posljedično izmijenilo demografsku i socijalnu sliku uspostavljajući neoliberalni urbani režim ondje gdje prije nije postojao. Tako su naselja Ayazma i Sulukule putem projekata urbane transformacije i obnove postale prostori akumulacije kapitala temeljenog na urbanoj renti potpomažući *brend* Istanbula kao globalnog grada. Oba naselja dijele karakteristike nedostatka parcipatornog mehanizma odlučivanja. Naime, stanovnici su saznali da im je naselje predviđeno za transformaciju ili obnovu tek nakon što je gradska općina kojoj pripadaju usvojila takvu odredbu u urbanističkom planu. U nastavku ćemo detaljnije obraditi proces urbane transformacije i obnove u naselju Ayazmi i Sulukule s tim da ćemo obratiti pažnju i na urbane prostore koji se javljaju kao nusprodukt ovih procesa, naselja Bezirganbahçe i Taşoluk.

5.2.1. Socijalni projekt Ayazma

Ayazma je *gecekondu* naselje u općini Küçükçekmece, na europskoj strani Istanbula. To se naselje razvilo neplanski tek u posljednjih dvadesetak godina kada su ga naselile migrantske obitelji iz jugoistočnih kurdskih regija Turske tako da mu populacija značajnije raste tek u posljednjih dvadeset godina. Istraživanje koje je provedeno u naselju pokazuje da je većina stanovnika Ayazme žrtva prisilne migracije uslijed oružanih sukoba turske vojske i PKK gerilaca devedesetih godina 20. stoljeća (Candan et al., 2008). U Küçükçekmeceu je većina zemlje u državnom vlasništvu nakon zaokreta na neoliberalnu ekonomiju 1980-ih poslužila kako za državno financirane projekte socijalnog stanovanja tako i za razne luksuzne stambene projekte poput ograđenih naselja.¹⁴ Tako njegov urbani krajolik čini zgusnuta mreža *gecekondu* naselja, socijalnih stanova i luksuznih, ograđenih stambenih jedinica. Küçükçekmece je privlačno mjesto za investicije u nekretnine zato

¹⁴ U istraživanju autora Bartu Candan i Kolluoğlu geneza i proliferacija ograđenih naselja u Istanbulu veže se uz nove prostore urbanosti koji nastaju iz neoliberalnog restrukturiranja grada. Ti prostori urbanosti imaju dvoznačnu formu čija se fizička i društvena reprodukcija uprizoruje u ograđenim naseljima s jedne i naseljima sa socijalnim stanovima s druge strane. Na primjeru ograđenog naselja Göktürk, autori primjećuju da ograđena naselja u Istanbulu karakterizira prostorna i društvena segregacija, privatizirano upravljanje, povlačenje u sferu kućanstva i obitelji, strah i potreba za sigurnošću i odsutstvo relacije s gradom. Ta naselja su građena uglavnom na periferiji grada, a procjenjuje se da je od kraja 1980-ih do 2005. godine sagrađeno više od 650 ograđenih naselja s više od 40 000 stambenih jedinica. Taj trend je u porastu i ukazuje na sve snažniju tendenciju ograđivanja grada uopće, uz pojavu novih oblika bogatstva i relacija koje iz njih proizlaze (Candan et al., 2008:6).

što je u blizini mora, najveće zračne luke Istanbula, industrijskih i komercijalnih gradskih središta i nalazi se na čvorištu europske tranzitne ceste (TEM). Vrijednost te općine je dodatno porasla nakon izgradnje olimpijskog stadiona 2002. godine u čijoj je blizini i *gecekondu* naselje Ayazma. Upravo zbog ove vrijedne investicije, Ayazma bi trebala postati olimpijsko selo ukoliko Istanbul u bliskoj budućnosti dobije status domaćina. Svi ovi faktori čine Küçükçekmece potencijalno privlačnom zonom za ubiranje urbane rente. Među prvim urbanizacijskim projektima transformacije u Istanbulu nakon dolaska AKP na vlast bila je Ayazma, u sklopu projekta transformacije Küçükçekmece započetog već 2004. godine. U projektu su sudjelovale gradska općina Küçükçekmece, istanbulska šira gradska općina i TOKI koji su projekt prikazali kao nužan zbog stambene infrastrukture koja nije otporna na potrese i u kojoj većina stanovništva obitava nelegalno (Uzunçarşılı Baysal, 2013:87). Gradska općina Küçükçekmece je kupila zemlju na kojoj se nalazi Ayazma od Nacionalne agencije za nekretnine 2002. godine, a s implementacijom projekta je započela 2006. godine uz pratnju policijskih snaga. *Gecekondu* naselje koje je uglavnom brojalo jednokatnice demolirano je iste godine, a 2000 ljudi je iseljeno, osim 18 obitelji koje nisu imale vlasnička prava i odbili su napustiti mjesto podigavši šatore i barake na ruševinama. Stanovnici Ayazme nisu pružali značajan otpor, a moguće objašnjenje bi se moglo naći u zamršenoj vlasničkoj strukturi koja je uobičajena u *gecekonduima* i o kojoj smo već govorili. Naime, općina Küçükçekmece je prilično netransparentno pregovarala isključivo sa stanovnicima za koje je procijenila da imaju vlasničke papire, bilo da su *de jure* ili *de facto* vlasnici kuća. Stanovništvo koje nije imalo papire, a čini značajan dio populacije Ayazme, bilo je automatski isključeno iz procesa pregovaranja.

Općina je u narednoj fazi pregovora *de jure* stanovnicima ponudila određeni iznos za odštetu od srušenih kuća i uključila taj iznos u predujam za kupnju TOKI-jevog stana u socijalnom stambenom naselju od 55 blokova koji se nalazi na petnaestak minuta od Ayazme, u četvrti Bezirganbahçe. U tu su ponudu bili uključeni i jeftini krediti na otplatu od 15 godina kojima je trebalo pokriti ostatak cijene za stan. Mjesečna rata za kredit iznosi 220-320 turskih lira (100-150 eura) i potrebno ju je redovito plaćati da bi se zadržalo vlasničko pravo. U troškove života u novom naselju ulaze i mjesečni izdaci, odnosno računi za plin, vodu i električnu struju koji minimalno iznose 350 turskih lira (što je gotovo 60% više od minimalne rate za stambeni kredit) uz mjesečno održavanje zgrade koje po kućanstvu iznosi 35 lira (Candan et al., 2008:23; Uzunçarşılı Baysal, 2013:89).

Kada se u obzir uzmu sve ove brojke, cjelokupni troškovi za život u socijalnom stanu u Bezirganbahçe za jedno kućanstvo iznose minimalno 600 turskih lira. Ovdje se javlja jedan od prvih ozbiljnih problema s kojima se suočavaju stanovnici Ayazme nakon preseljenja u Bezirganbahçe. Naime, istraživanje koje je proveo Jean Francois Perouse pokazuje da je većina stanovnika Ayazme koji su preselili u Bezirganbahçe u nemogućnosti plaćati ove izdatke.

Kao što je već rečeno, radi se o većinski kurdskom stanovništvu koje je imigriralo u Istanbul uslijed ratnog sukoba. Većina ih nema stalne poslove, socijalnu zaštitu te se čak ne mogu ni osloniti na neformalne mehanizme društvene zaštite kakve su imali migranti koji su se naseljavali par desetljeća prije njih.¹⁵ Oni koji su zaposleni, većinom rade u industrijskoj ili tekstilnoj proizvodnji. Također, minimalna plaća u Turskoj iznosi 800 lira što je nedovoljno da bi se u ovakvim uvjetima preživjelo, a pritom su iz računice izbačeni troškovi za hranu, prijevoz, obrazovanje i zdravstvene usluge. Imre Azem, aktivist i redatelj dokumentarnog filma *Ekumenopolis*, pratio je i priču stanovnika Ayazme koji su se preselili u Bezirganbahçe. Azem se prisjeća četveročlane obitelji iz svog filma *Ekumenopolis* koja je bila prisiljena na veliku društvenu i psihološku cijenu u svrhu zadržavanja stana: "Obitelj je odlučila udati najstariju kći kada je imala samo sedamnaest godina. Ostale dvije djevojčice, njezine mlađe sestre, prodaju vodu na ulici dok nisu u školi, a sin Yusuf je prekinuo školovanje nakon četiri godine osnovne škole da bi se zaposlio u tekstilnoj tvornici za 300 lira mjesečno".¹⁶

Azem upozorava da tri godine nakon useljenja u Bezirganbahçe, više od 50 posto stanovnika nije moglo plaćati mjesečne izdatke. Naposljetku, tvrdi Azem, TOKI stavlja već socijalno i ekonomski deprivilegirane grupe u dužnički položaj iz kojeg se teško mogu izvući:

"Na primjer, za uništenje kuće od 90 četvornih metara TOKI vam da 10 000 turskih lira, a novi stan koji vam želi prodati je otprilike 65 000 lira. Kada se odbije 10 000 lira odštete, ostaje vam 55 000 lira za otplatu stana. Znači, sruše vam kuću i još vas stave u dug. To se odnosi samo na stanare koji imaju vlasnički list. Drugi koji su samo rentali, njima je još gore. Ako ne možete plaćati mjesečne rate i troškove za stan, banka vas deložira iz stana. Vama ostaje jedino da prodate svoj vlasnički list za socijalni stan i, naravno, dug koji niste podmirili banci. Do 2013. godine je više od 50 posto stanovnika koji su iselili iz Ayazme u socijalne stanove u Bezirganbahçe prodalo te stanove s dugovima. S druge strane, u široj istanbulskoj gradskoj općini trenutni se nalazi 700 000 praznih stanova u koje nitko ne useljava."¹⁷

Drugi problem s kojim se suočavaju stanovnici Ayazme u Bezirganbahçe se tiče socijalne i psihološke prilagodbe. Projekt urbane transformacije Ayazme bio je prvi projekt takve vrste u Turskoj koji je preselio čitavu, gotovo etnički homogenu populaciju iz jedne gradske četvrti u drugu (Uzunçarşılı Baysal, 2013:93).

15 Stanovništvo je u Ayazmi imalo pristup jeftinijim sredstvima za grijanje; lokalna vlast je često dijelila ugljen, drva za ogrjev pa čak i flaširanu vodu obzirom da vodovodna mreža nije sprovedena (Uzunçarşılı Baysal, 2013:89).

Također, većina stanovnika je koristila struju putem ilegalnim ili neformalnih mreža. Drugim riječima, nisu dobivali službene račune za struju, plin i vodu (Candan et al., 2008:22).

16 Intervju s Imre Azemom, redateljem i aktivistom Platforme Taksim. Intervju vodile Iva Marčetić i Nikolina Rajković u Istanbulu, prosinac 2013.

17 *Ibid.*

Međutim, novi stambeni blokovi u Bezirganbahçe nisu bili rezervirani samo za kurdske obitelji iz Ayazme nego i turske srednjeklasne ili niže srednjeklasne obitelji. U Turskoj je prilično izražen animozitet prema kurdskom stanovništvu pa je i ova konstelacija dovela do političkih i etničkih tenzija u Bezirganbahçe. Prema istraživanju sociologa Tune Kuyucua koji je intervjuirao kurdske doseljenike iz Ayazme, dogodila se nekolicina nasilnih napada na Kurde u tom stambenom naselju, a verbalni napadi su učestala stvar (Kuyucu, 2009:21).

To je podignulo već prisutnu policijsku zaštitu u naselju i monitoring kamerama što dovodi u pitanje predodžbu o novosagrađenim socijalnim stanovima kao sigurnima, koju inicijatori ovakvih projekata guraju u javni diskurs. S druge strane, prostorno rješenje novog stambenog bloka je konstruirano da onemogući društvena okupljanja, kulturne pa čak i ekonomski održive prakse koje su razvijali stanari u Ayazmi. Prije preseljenja u Bezirganbahçe, stanovnici Ayazme su često održavali svoje vrtove i sadili poljoprivredne kulture koje bi im bile ključni mehanizam održivosti obzirom da je većina stanovništva u ekonomski deprivilegiranom položaju.¹⁸ U Bezirganbahçe su takve prakse održivosti nemoguće jer prostorna rješenja ne predviđaju zelene površine koje bi se mogle koristiti u te svrhe.¹⁹ Nemogućnost da uprihode sredstva potrebna za preživljavanje na koja su navikli u Ayazmi, loše perspektive zapošljavanja i rastuće etničke tenzije su faktori koji uvelike utječu na ograničeno kretanje ove zajednice u novoj životnoj sredini. Drugim riječima, većina stanara svoje vrijeme provodi u stanovima. Ovome doprinose i regulacije pa čak i monitorinzi zelenih površina u naselju na kojima su zabranjena veća okupljanja što pogađa zajednicu jer su kolektivna druženja poput ispijanja čaja ili *halaya*²⁰ dio njihove kulturne prakse.

Čini se da prethodno uspostavljene organske poveznice između prostorno-fizičkih i društvenih relacija kakve su imali stanovnici naselja Ayazme u Bezirganbahçe postaju narušeni. Nakon prikaza na koji se način odvijao projekt urbane transformacije Ayazme, moglo bi se reći da gradska općina Küçükçekmece i TOKI kao sudionici u kreaciji i realizaciji ovog projekta nisu osmislili socijalni program ekonomski održivog opstanka u novoj životnoj sredini za populaciju koja je radno ugrožena, niti su osigurali nužne mehanizme društvene i kulturne integracije. Ono što se ovim projektom nazire jest potenciranje dublje socijalne krize. Ekonomski izdaci u obliku rata za stan i mjesečnih računa u novoj životnoj sredini su neproporcionalni s mjesečnim primanjima većine kućanstava dok neformalni mehanizmi održivosti na koje su se kućanstva oslanjala u *gecekonduima* više ne postoje, i to dodatno osiromašuje kućanstva.

18 Anketno istraživanje koje je provela općina Küçükçekmece 2004. godine pokazala je da je 67 posto stanara Ayazme bilo nezaposleno prije provedbe projekta transformacije, 63 posto ih nije imalo zdravstveno osiguranje, a prosječna obitelj je brojala 4,7 članova. <https://ayazmamagdurlari.files.wordpress.com/2010/05/ayazma-brosur1.pdf>

19 Slično je i s *veresiye* (hrv. veresija, pozajmljivanje novca uz predviđanje odgode plaćanja do trenutka kada korisnik veresije ne bude u prilici vratiti pozajmljen novac). Veresija je bila učestala praksa koja je stanovnicima Ayazme omogućavala preživljavanje, a ona kao takva više nije moguća u Bezirganbahçe obzirom da postoje samo veliki trgovački lanci koji ne dopuštaju ovakav oblik plaćanja (Candan et al., 2008:23)

20 Halay je vrsta narodnog plesa, op.a.

Kućanstva su strukturno pritisnuta tražiti izlaz u novim mehanizmima održivosti – radno sposobni članovi kućanstva obavljaju niže kvalificirane i manje plaćene poslove, prisilno udaju djecu ili djeca napuštaju školovanje zbog teških ekonomskih uvjeta. S druge strane, projekt potencira etničku netrpeljivost jer nasilno smješta jednu zajednicu u prostor koji nema preduvjete da razvije kvalitetnu razinu društvene i kulturne inkluzije. Projekt urbane transformacije kakav je zamišljen u režiji općine Küçükçekmece i TOKI-ja na primjeru Ayazme, odnosno Bezirganbahçe pokazuje izrazito negativne socijalne implikacije koje se očituju u nedostatku kako ekonomske, tako i socijalno-kulturne integracije.

5.2.2. *Projekt urbane obnove četvrti Sulukule*

Nakon što smo na primjeru naselja Ayazma pokazali kako u praksi funkcionira projekt urbane transformacije u Turskoj, sada ćemo se osvrnuti na drugi primjer. Sulukule je primjer *gecekondu* četvrti koja je prošla obnovu 2008. godine sukladno Zakonu br. 5366 (Zakon o zaštiti zapuštenih povijesnih i kulturnih dobara putem urbane obnove) i spada u 10 posto zemljišta (veličine 55,940 hektara) u Istanbulu koje je mapirano kao područje urbane obnove (Dinçer, 2011:48). To je naselje označavalo prvi projekt implementiran u skladu sa Zakonom br. 5366 kojeg su izlobirale gradske općine Beyoğlu i Fatih u turskom parlamentu i koji im je donio ovlasti u provedbi projekata urbane obnove u povijesnoj gradskoj jezgri bez zakonske obveze pristanka vlasnika stanova (Islam, 2010:61). Četvrt Sulukule je dio gradske općine Fatih koja se nalazi u centru Istanbula i karakterizira ju bogato bizantinsko i osmansko povijesno-kulturno naslijeđe. Pored toga, četvrt je UNESCO 1998. godine uvrstio u listu svjetske baštine (Lelandais, ch. 3). Ono se nalazi unutar gradskih zidina koje je sagradio bizantski car Teodozije u 5. st. n.e. i poznato je po domicilnoj romskoj populaciji čiji je prihod u drugoj polovini dvadesetog stoljeća uvelike ovisio o industriji zabave i radu u uslužnom sektoru - mnogi stanovnici Sulukulea radili su kao glazbenici u tavernama i barovima. Prije donošenja odluke o projektu urbane obnove, naselje Sulukule je bilo poznato i po stigmatizaciji kakva je uobičajena za romsku populaciju u većini društava. Društveni kriminal je bio jedan od najučestalijih legitimacijskih okvira kojeg je općina Fatih koristila za uvrštavanje te četvrti veličine 90,000 četvornih metara s 12 blokova i 382 čestice zemlje u projekt urbane obnove (Dinçer, 2011: 49).

Ubrzo nakon što je gradska općina Fatih 2006. javnosti otkrila planove za urbanom obnovom Sulukule, formirana je *Platforma Sulukule*, mreža socijalnih aktera koji je inicirala Komora arhitekata i inženjera (TMMOB). Platforma je uključivala stručnjake, nevladine organizacije i stanovnike Sulukule koji su se javno opirali planu urbane obnove tvrdeći da se ne radi o socijalnom projektu kako je to predstavljala općina Fatih. Izvršenje projekta nije spriječeno, ali je Platforma uspjela postići značajnu medijsku vidljivost, čak i na međunarodnoj razini, uvodeći u debatu o projektima urbane obnove aspekte siromaštva, deprivilegiranosti i potrebe za zaštitom romske zajednice. U tom pogledu, četvrt Sulukule predstavlja prvi veći projekt urbane obnove u Turskoj kojem je oponirala široka društvena platforma upozoravajući na opasnosti koje se kriju po romsku zajednicu i predstavljajući alternativni održivi model urbane obnove četvrti. Medijska kampanja Platforme je bila izrazito socijalno osviještena; projekte urbane obnove i transformacije po prvi put se javno dovelo u direktnu vezu s destruktivnom potražnjom kapitala i političko-ekonomskom paradigmom koja proizvodnju dobara zamjenjuje njihovom komodifikacijom (Akbulut i Başlık, 2011:36). Kritike da je projekt obnove Sulukule zapravo gentrifikacijski projekt dao je 2008. i UNESCO-ov Odbor za svjetsku baštinu i preporučio da se treba pronaći ravnoteža između renovacije, društvenih potreba i identiteta zajednice²¹. Sulukule je zoran primjer komodifikacije javnog dobra. Projekt prema kojem se ova četvrt "obnovila" izrađen je u suradnji s gradskom općinom Fatih i TOKI-jem koji je financirao njegovu implementaciju. Čim je obznanjen projekt počela je rasprodaja zemljišta, a cijena nekretnina je rapidno rasla. Projekt je uključivao rušenje čitavog naselja i gradnju novih zgrada visoke kvalitete. Stanarima Sulukule ponuđene su dvije opcije: kupnja novih stanova s nadoplaćivanjem razlike između trenutne vrijednosti njihova stana (koje je određivala općina Fatih) i cijene izgradnje novog stana, ili kupnja novog stana s mjesečnim ratama u iznosu od 200-250 eura kroz 15 godina otplate u TOKI-jevom socijalnom stambenom naselju Taşoluk, periferiji Istanbula udaljenoj četrdesetak kilometara od Sulukule. Platforma Sulukule je javnost upozoravala na dijelove projekta koji nisu u skladu s programom konzervacije naselja pa je slučaj završio na sudu. Sud u Istanbulu nadležan za ovaj spor je 2012. godine otkazao projekt obnove, ali pet godina prekasno obzirom da su se novi stanovi većinom izgradili i da je proces gentrifikacije već uzeo maha.

Otprilike 3 400 Roma je bilo prinuđeno prodati općini Fatih svoje domove u Sulukule za 500 turskih lira po četvornom metru, a kupnja novih stanova reklamirala se po cijenama višestruko većim od cijene odštete za demolirane stanove. Rušenje stambenih objekata je započelo 2008. godine, a na njihovom mjestu je niklo oko 700 stanova i poslovnih prostora koji arhitektonski oponašaju stil osmanskih konaka s cijenom kvadrata 3 500 - 4 500 turskih lira dok su mjesečna primanja stanara iznosila u prosjeku 300 lira (Letsch, 2011).

²¹ The Face of Urban Renewal and Preservation in Istanbul 04/25/2011

Sudeći prema natpisima u turskim medijima, oko pedesetak romskih obitelji koje su uspjele dobiti vlasničko pravo na stan u Sulukule pet godina nakon implementacije projekta ima problema s dugovima koji su se udvostručili.

Naime, prije gradnje novih stanova stanari su s TOKI-jem potpisali ugovor po kojem je cijena kvadrata stana u izgradnji 1 205 lira. Međutim, nakon izgradnje stanova, cijena kvadrata se popela na 2 500 lira. Nakon što su stanari zatražili obrazloženje, TOKI je priopćio da su "pogriješili što su u ugovoru uopće ubacili cijenu kvadrata stana jer troškovi izgradnje i arheoloških iskapanja nije bilo moguće predvidjeti prije nego što se privedu kraju."²² S druge strane, pravnici tvrde da investitori nemaju pravne osnove tražiti od stanara da isplaćuju stan po tržišnim cijenama koje nisu ugovorene.²³ Obzirom da je problem duga tek izašao na vidjelo, još je rano prognozirati kako će se ova situacija odvijati i hoće li stanari biti oštećeni. Osim financijskih problema, čini se da stanari novoizgrađenog stambenog kompleksa u Sulukule imaju i problem s neadekvatnim uređenjem okoliša i lošom infrastrukturom stanova. U naselju nedostaje zelenih površina i parkova, novi stanovi u Sulukule se doimaju luksuzno no zapravo su izgrađeni jeftinim građevinskim materijalom. Stanari, pa čak i agenti za nekretnine tvrde da u mnogim stanovima nedostaje instalacijskih uređaja što je uz visoke cijene po četvornom metru vjerojatno razlog da je gotovo 50 posto novih stanova u Sulukule još uvijek nenaseljeno. Mjesečni najam stana kreće se oko 1 500 turskih lira, a održavanje i režije od 200-300 lira što ukupno čini troškove stanovanja 1 700-1 800 lira. U posljednje vrijeme, u Sulukule dolaze većinom izbjeglice iz Sirije koje su u relativno financijski održivoj situaciji.

Kao što smo vidjeli na primjeru urbane transformacije naselja Ayazma, problemi prilagodbe nakon što četvrt prođe korjenitu prostorno-društvenu promjenu su prisutni i u prostoru koji bi po svom prostornom uređenju i pristupačnosti socijalnim servisima koji su stanarima u bivšim naseljima bili uskraćeni, trebao ponuditi bolje životne i stambene uvjete. Kada je 2008. godine započeo projekt demoliranja kuća u Sulukule, njegovi inicijatori su stanarima ponudili opciju preseljenja u Taşoluk. TOKI je napravio 1402 stana u Taşoluku, stambenom naselju u četvrti Arnavutköy za ljude s niskim mjesečnim prihodima. 450 stanova je odvojeno za stanovnike Sulukule, a otprilike 300 romskih obitelji koje su onamo preselile trebale su plaćati mjesečne rate u iznosu od 280-425 turskih lira kroz period od 15 godina (Dağlar, 2009).

Obitelji koje su iselile iz Sulukule su prenijele pravo na stan s cijenom predujma koja se u početku doseljavanja kretala od 3 000 lira, a sada iznosi 35 000 lira. Nakon doseljenja u Taşoluk, stanari su se počeli žaliti na visoke mjesečne izdatke na održavanje stana. Svaki stanar je imao obvezu plaćati TOKI-jevog kućepazitelja i to 35 lira mjesečno.

²² http://www.radikal.com.tr/turkiye/sulukule_evleri_duble_borca_batti-1107479

²³ *Ibid.*

Stanari su se žalili i na infrastrukturne probleme u naselju. Primjerice, dom zdravlja radi samo danju i ima jednog liječnika te je udaljen dva kilometra od stambenog naselja. Nepristupačnost temeljnih socijalnih servisa kao što je zdravstvena usluga imalo je već fatalne posljedice po život nekoliko stanara. Također, stanari se žale da postoji samo jedna trgovina u naselju koja ne dopušta kupovinu na veresiju što je značajan udarac većini stanara koja je koristila ovaj mehanizam kao supstancijalni izvor preživljavanja.

Osim ovih poteškoća, stanari su navodili i nemogućnost zaposlenja, odnosno uvjete koji su za zaposlenje značajno lošiji nego u Sulukule, te društvenu izolaciju i stigmatizaciju jer u naselju ne žive samo romske obitelji. Od oko tristotinjak obitelji, u Taşoluku je nakon godinu dana ostalo svega 27 obitelji, koje su također u dugovima i pod pritiskom sudskog oduzimanja imovine traže kupce za stan (Dağlar, 2009). Jedan dio obitelji preselio je u naselje blizu Sulukule gdje pokušavaju podići *gecekondu*, koje je zakonom zabranjeno izgrađivati. Umjesto da projekti urbane transformacije i obnove riješe pitanje formalizacije stanovanja i otklone supstandardne forme života u *gecekonduima*, na primjerima Ayazme i Sulukule, odnosno Bezirganbahçe i Taşoluka, možemo posvjedočiti o perpetuiranju tih problema. Mücella Yapıcı iz TMOBB-a upozorava da projekti urbane obnove i dislociranje stanovništva poput onog u Sulukule ili Ayazmi zaoštravaju problem beskućništva koji tek recentnije postaje ozbiljan društveni problem u Istanbulu te da je novogradnja substandardna i podliježe većim rizicima od potresa iako se predstavlja kao rješenje za njega.

6. Zaključak

U radu smo istražili procese urbanog restrukturiranja, odnosno, projekte urbane transformacije i obnove koje Istanbul kontinuirano prolazi od 1980-tih pa do danas te njegove reperkusije na neformalna naselja *gecekondu*. Politike urbanog restrukturiranja u Turskoj su dobile zamašnjak 1980-ih godina 20. stoljeća i označuju dosada najupečatljiviju prekretnicu u modernoj urbanoj politici Turske te je njima posvećena najveća pažnja u ovom radu.

Obzirom da neki turski autori zamjenski koriste pojmove urbanog restrukturiranja i urbane transformacije, za potrebe rada smo nastojali analitički pojednostaviti složenost tih urbanih procesa u kontekstu Turske. Tako smo termin urbano restrukturiranje definirali kao jedan općenitiji i kronološki rastezljiviji pojam koji uključuje proces stvaranja niza urbanističkih politika strukturno zadanih političko-ekonomskom paradigmatom neoliberalizma u sklopu koje se izrađuju, donose i reproduciraju. Na primjeru Turske, pokazali smo da se takve politike kontinuirano provode od 1980-ih do danas koristeći Istanbul kao jedan od strateških resursa za stvaranje novih prostora za adaptaciju i umrežavanje u globalni kapital (Keyder, 2009; Castells, 2000).

U tom smislu, urbano restrukturiranje Istanbula podrazumijeva šire determiniran proces brisanja "dotrajalih" sadržaja iz urbanog vidokruga, primjerice relokaciju industrijskih pogona iz industrijskih i radničkih kvartova u predgrađa i njihovu zamjenu novijim, tehnološki "naprednijim" sadržajem komercijalno-uslužne prirode poput šoping centara ili marina s luksuznim hotelima. Iz ovoga proizlazi da urbano restrukturiranje funkcionira kao koordinacijsko polje u sklopu kojeg se institucionalno osmišljavaju i praktično primjenjuju projekti urbane transformacije i obnove koji mogu imati različite oblike manifestacije poput revitalizacije, regeneracije, restauracije i gentrifikacije – iako terminološka razlikovanja ne znače nužno i sadržajna.

Na primjeru dvije *gecekondu* četvrti u Istanbulu, Ayazme i Sulukule, pokazali smo da su projekti urbane transformacije i obnove u pravilu gentrifikacijski projekti. Budući da smo u ovom radu odrediti *gecekondu* kao jedinicu na osnovu koje možemo promatrati lokalne manifestacije urbanih politika i projekata koji iz njih proizlaze te dinamike i domete njihove primjene u Turskoj, njemu smo posvetili najznačajniji dio diplomskog rada. Slijedeći tri glavne kronološke cjeline, pokušali smo historiografski, politički, socijalno i kulturno kontekstualizirati fenomen *gecekondu*.

U drugom poglavlju smo se osvrnuli na period nakon II. svjetskog rata i početak industrijalizacije i urbanizacije u Turskoj. Zaključili smo da se *gecekondu* treba promatrati kao fenomen urbanizacije turskog društva čiju je ekspanziju uvjetovao nedostatak institucionalnih mehanizama za stambeno planiranje što je dovelo do porasta izgradnje neplanskih i substandardnih stambenih jedinica ambivalentne vlasničke strukture za rastući broj migranata koji dolaze u Istanbul trbuhom za kruhom. Ta se neplanska izgradnja stanova koja se naziva *gecekondu* pojavljuje kao posljedica neujednačenog urbanog razvoja i klasnih nejednakosti u Turskoj. Odrekavši se odgovornosti za stambenu skrb radničke klase, turska je država implicitno poticala širenje *gecekondua* čime je smanjivala troškove rada i udarila temelje akumulaciji kapitala te širenju industrijalizacije. S druge strane, direktna je funkcija *gecekondua* bila da odigra zamjenski mehanizam u socijalnoj integraciji migranata u grad. Uslijed nedostataka socijalnih stanova, novopridošlice u Istanbul su u većoj mjeri bile prinuđene osloniti se na klijentelističke i rođačke mreže distribucije stanovanja u svrhu ekonomske i socijalne integracije i reprodukcije.

Socijalna funkcija kakvu je *gecekondu* imao u periodu razvoja industrijalizacije (1950.-1980.) postepeno se mijenja od 1980. godine kada fizička organizacija prostora na nacionalnoj razini zadobiva formu koja proizlazi iz nove društveno-ekonomske organizacije i, slijedom toga, novih društvenih praksi. Tih se godina odnos turske države prema zemlji u državnom vlasništvu drastično mijenja. Kroz komercijalizaciju zemlje u državnom vlasništvu što je jedan od stupova neoliberalne urbanističke paradigme, dolazi i do zaokreta u tretmanu urbanih politika. Istanbul postaje globalni grad koji po svojim karakteristikama sve više nalikuje New Yorku i Londonu.

Sredinom 1980-ih godina sve društveno-političke koalicije u Turskoj podržavaju stvaranje Istanbula kao globalnog grada kojeg je trebalo čim prije gentrificirati promovirajući ga kao lokalitet privlačan za ulaganje u uslužni sektor orijentiran na globalno tržište. Zbog toga je bilo potrebno što više deindustrijalizirati grad, odnosno izgurati industrijske proizvodne jedinice iz njegova centra. Čišćenje industrije "starog kova" je pripomoglo gentrifikaciji određenih četvrti Istanbula, ali je imalo i posljedice po *gecekondu* naselja koja su često građena u njegovom okruženju tvoreći sastavni dio te organske cjeline. 1980-ih je država legalizacijom *gecekondua* stvorila uvjete za komodifikaciju zemlje u državnom vlasništvu. *Gecekondu* postaje novi gospodarski sektor u kojem tržišnu nišu pronalaze građevinski špekulanti koji počinju oplodivati rentijerski kapital.

Urbano restrukturiranje Istanbula svoj najekstenzivniji okvir dobiva početkom 2000-ih godina kada na vlast dolazi stranka Pravde i razvoja (AKP). Transnacionalni opticaj kapitala i robe koji se u Istanbulu odvijao dvadeset godina doveo je do proliferacije ograđenih naselja, hotela s pet zvjezdica, novih poslovno-stambenih prostora i gentrifikacije povijesnih gradskih jezgri i – transformacije preostalih *gecekondu* naselja.

Najupečatljivija karakteristika perioda 2000-ih je donošenje cijelog spektra legislativa koje su imale za cilj produbiti decentralizaciju lokalne administracije započete sredinom 1980-ih, dajući im najšire moguće ovlasti u stvaranju, planiranju i implementiranju urbanih politika. Stupanjem na snagu te legislative u javni diskurs u Turskoj po prvi put uvode pojam *urbane transformacije*.

Donesen je niz pojedinačnih zakona koji reguliraju specifične aspekte urbane transformacije, primjerice, Zakon o zaštiti zapuštenih povijesnih i kulturnih dobara putem urbane obnove br. 5366 iz 2005. godine ili Zakon o urbanoj transformaciji. Zakoni su gradskim vlastima omogućili ne samo regulaciju projekata urbane transformacije, nego i autonomiju pri izboru partnera za suradnju prilikom implementacije projekata. Jedan od glavnih partnera gradskih vlasti koji se pojavljuje u mnogobrojnim projektima urbane transformacije jest Fond za socijalno stanovanje (tur. TOKI). U periodu vladavine AKP-a TOKI je postao državna institucija koja je vlasnik i upravljač cjelokupnog zemljišta u državnom vlasništvu vrijednom milijarde turskih lira, a značajan dio tog zemljišnog fonda čine preostala *gecekondu* naselja. Zbog jeftine zemlje i zamršene vlasničke strukture, *gecekondu* naselja su prva na udaru urbanih zona namijenjenih potpunoj urbanoj transformaciji i laki plijen za spekulativnu zaradu od trgovine zemljištem i nekretninama. Protagonisti projekata urbane transformacija *gecekondu* naselja najčešće posežu za ideološkim formama podizanja stambenog i životnog standarda, otpornosti na potrese i otklanjanja kriminala i terorizma.

Na primjeru dvaju *gecekondu* naselja, Ayazme i Sulukule, pokazali smo da novi urbani prostori nastali nakon projekata transformacije, generiraju nove prostore gentrifikacije i socijalne isključenosti. Nakon što su prošli urbanu transformaciju i obnovu, naselja Ayazma i Sulukule postala su prostori izmijenjene vlasničke strukture i akumulacije kapitala temeljenog na urbanoj renti. Socijalna stambena naselja koja niču kao rezultat akumulacije te vrste kapitala, na primjeru naselja Bezirganbahçe i Taşoluka, mjesta su novog siromaštva i društvene isključenosti. Stanari se suočavaju s nagomilanim dugovima jer im mjesečni izdaci za stanovanje uvelike premašuju mjesečne prihode. Naselja su izgrađena u četvrtima gdje nema industrijskih zona ili uslužnog sektora pa je pronalazak posla otežan. Osim što nisu vodili računa o socio-ekonomskom statusu stanara, investitori nisu razmišljali ni o ostalim socijalnim implikacijama dislokacije stanovništva. Obzirom da većina stanara pripada marginaliziranim društvenim grupama, često nailaze na stigmatizaciju što utječe na prilagodbu u novim naseljima. Infrastrukturne poteškoće čine treću skupinu učestalih problema s kojima se susreću stanari. Nova zdanja su lošije kvalitete nego njihove *gecekondu* nastambe, a počesto nedostaje socijalnih servisa poput zdravstvenih ustanova ili javnog prijevoza. Umjesto da riješe probleme neadekvatnog stanovanja i poboljšaju ukupnu socijalnu sliku Istanbula, projekti urbane transformacije, uz rastuću gentrifikaciju, perpetuiraju izgradnju substandardnih stambenih prostora, nejednaku distribuciju društvenih dobara i društvenu nejednakost, povećavajući socijalne i ekološke rizike. U ovom smo radu pokazali da urbana transformacija u Istanbulu nije tehnološki i ideološki neutralna urbanistička procedura nego je rezultat neoliberalnog urbanizma koji stvara i reproducira kako urbano bogatstvo s jedne, tako i urbano siromaštvo s druge strane.

7. Literatura

Akbulut, M. R. i Başlık, S. (2011) Transformation of perception of gecekondu phenomenon. *METU JFA*, 28(2): 1-44.

Ayazma Mağdurları: İkitelli Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi Mağduru Aileleri:
URL: <https://ayazmamagdurlari.wordpress.com/> (6.1.2015).

Candan, B. i Kolluoğlu, B. (2008) Emerging spaces of neoliberalism: A gated town and a public housing project in Istanbul. *New Perspectives on Turkey*, 39: 5-46.

Castells, M. (2000) Uspón umreženog društva. U: *Informacijsko doba. Ekonomija, društvo i kultura*. Manuel Castells. Zagreb. Golden marketing.

Čaldarović, O. (2011) *Urbano društvo na početku 21. stoljeća*. Zagreb. Naklada Jesenjski i Turk.

Dağlar, A. (2009) Hürriyet'te Manşet : Sulukule'den Taşoluk'a giden Romanlar Zor Durumda.
URL: <http://sulukulegunlugu.blogspot.com/2009/03/hurriyette-manset-sulukuleden-tasoluka.html>
(28.12.2014).

Davis, M. (2007) *Planet of Slums*. London. New York. Verso.

Dinçer, I. (2011) The Impact of Neoliberal Policies on Historic Urban Space: Areas of Urban Renewal in Istanbul. *International Planning Studies*, 16:1, 43-60.

Esen, O. (2007) Learning from Istanbul. The city of Istanbul: Material production and production of discourse. U: Esen, O., Lanz, S. *Self Service City: Istanbul*. Berlin. MetroZones 4/b_books.

Erman, T. (2001) The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse. *Urban Studies*, 38 (7): 983-1002.

Harvey, D. (2007) Neoliberalism and the City. *Studies in Social Justice* 1(1): 2-13

Harvey, D. (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford. Oxford University Press.

Ince, Elif (2012) Sulukule evleri duble borca battı. URL:
http://www.radikal.com.tr/turkiye/sulukule_evleri_duble_borca_batti-1107479.

Iossifidis, M. (2008) A Study of Gecekondu in Istanbul. Innovative Urbanism for the West and The Global Urban Poor. URL: exchange.drawloop.com/published/download/11576 (Travanj, 2011).

Islam, T. (2010) Current Urban Discourse: Urban Transformation and Gentrification in Istanbul. *Arhitectural Design*, 80 (1): 58-63

Islam, T. (2005) Outside the core: Gentrification in Istanbul. U: Atkinson, R., Bridge, G. *Gentrification in a Global Context. The New Urban Colonialism*. London, New York. Routledge. 123-129.

Karpat, K. (2009) *The Genesis of Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*. London: Cambridge University Press.

Karpat, H. Kemal (1976) *The Gecekondu. Rural Migration and Urbanization*, Cambridge. Cambridge University Press.

Kepenek, Y. i Yentürk, N. (2001) *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul. Remzi Yay.

Keyder, Ç. (2009) Istanbul In a Global Context. *Urban Age*. URL: http://www.urban-age.net/publications/newspapers/istanbul/articles/09_CaglarKeyder/en_GB/] (28.12.2014).

Keyder, Ç. (2008) A Brief History of Modern Istanbul. U: Kasaba, R. *The Cambridge History of Turkey, Sv. IV Turkey in the Modern World*. Cambridge University Press. 504-524.

Keyder, Ç. (2005) Globalization and Social Exclusion in Istanbul. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1): 124-34.

Keyder, Ç. (1999) Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına. U: Keyder, Ç. *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*. İstanbul. Metis Yayınları. 171-192.

Kuyucu, T. i Ünsal Özlem (2010) 'Urban Transformation' as State-led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in Istanbul. *Urban Studies* XX(X): 1-21.

Lelandais, G.E. Urban Transformation and Insurgent Citizenship in Turkey. URL: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_10423.pdf.

Letsch, C. (9.11. 2011) Turkish Roma make way for property developers in historic Istanbul district. URL: <http://www.theguardian.com/world/2011/nov/09/sulukule-roma-housing-row-istanbul?guni=Article:in%20body%20link> (28.12.2014).

Low, S. (2006) Uvod: Teorijsko promišljanje grada. U: Low, S. *Promišljanje grada*. Zagreb. Naklada Jesenjski i Turk. 17-59.

Mbembe, A. (2004) Aesthetics of Superfluity. *Public Culture*. 16(3): 373-405.

Perouse, J. (2004) Deconstructing the Gecekondu. *European Journal of Turkish Studies*. <http://ejts.revues.org/195> (28.12.2014)

Republic of Turkey, Prime Ministry, Housing Development Administration (TOKİ) Housing Production Report. URL: <http://www.toki.gov.tr/baskan/HPR.asp> (6.1.2015).

Sakızoğlu, N. (2007) The Impacts of Urban Renewal Policies: The Case of Tarlabası in Istanbul. *Middle East Technical University Library E-Thesis Archive*. URL: <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12608464/index.pdf> (28.12.2014).

Saunders, D. (2011) The Death and Life of a Great Arrival City. U: Saunders, D. *Arrival City*. Windmill Books. 161-197.

Saraçgil, A. (2008) The Gecekondu and Turkish Modernity. *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre* (1-2) 104-107.

Sassen, S. (1991) *Global City*. New York. London. Tokyo. Princeton. Princeton University Press.

Sönmez, Mustafa (21.9. 2013) Housing Agency reign grows amid esthetic and transparency criticism. *Hurriyet Daily News*. <http://www.hurriyetdailynews.com/housing-agencys-reign-grows-amid-esthetic-and-transparency-criticism.aspx?pageID=238&nID=54846&NewsCatID=344> (28.12.2014)

Şenyapılı. T. (1996) Yeni sorunlar eski çözümler: Kentsel Mekanda bir Gecekondu Yolculuğu. U: Şenyapılı. T. *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. Istanbul. Tarih Vakfı Yayınları. Str. 345-355.

Taylan, T. (1984) "Capital and the State in Contemporary Turkey", <http://libcom.org/library/capital-state-contemporary-turkey> (6.1.2015).

Urban Age Istanbul Survey – The Views of Residents (2009). Ipsos KMG. URL: <http://www.columbia.edu/~rr322/UA-Ist-BPage.ppt> (6.1.2015.)

Uzunçarşılı Baysal, C. (2013) Civilizing the Kurdish Population of Ayazma: Ayazma/Tepeüstü Urban Transformation Project-Küçükçekmece, Istanbul. *Planlama* 23(2) :83-94.

White, Jenny, B. (2008) Islam and politics in contemporary Turkey. U: Kasaba, R. *The Cambridge History of Turkey, Sv. IV Turkey in the Modern World*. Cambridge University Press. 357-381.

Intervjui:

Imre Azem, aktivist nevladine organizacije Platforma Taksim i redatelj dokumentarnog filma *Ekumenopolis*. Intervju vođen u prosincu 2013. u Istanbulu. Vodile ga Iva Marčetić i Nikolina Rajković.

Mücella Yapıcı, glavna tajnica istanbulske podružnice Komore arhitekata i inženjera (TMMOB). Intervju vođen u siječnju 2014. u Istanbulu. Vodile ga Iva Marčetić i Nikolina Rajković